ISSN : 1012 - 0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt : 7 Sayı : 1 - 2 Yıl : 1995

Elazığ

ISSN : 1012 - 0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt : 7 Sayı : 1 - 2 Yıl : 1995

Elazığ

Editör : Enstitü Müdürü
Prof.Dr. Sabahattin KÜÇÜK

Yardımcılar : Yrd.Doç.Dr. Zülfü GÜLER
Yrd.Doç.Dr. Rifat ÖZDEMİR

Haberleşme

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
23119 - ELAZIĞ

Tlf : 0 - 424 - 2122709
Fax : 0 - 424 - 2122717

Baskı : Fırat Üniversitesi Basımevi
Elazığ - 1996

İÇİNDEKİLER

Sayfa

AŞAN, Muhammed Beşir, Hazar Gölü ve Çevresinin Ortaçağ'daki Konumu ve Önemi 1

AKSU BİLGİN, Muallâ, Bir Çalışma Takımı Olarak Teknik Eğitim Fakültesi Akademik Personelinin Değerlendirilmesi 17

BOYDAK, Mukadder, İngiltere'deki Hizmetiçi Eğitim Uygulamaları 29

BURAN, Ahmet, Türkçede Çekim Ekleri 37

ÇELİK, Vehbi, Bilgi Toplumunda Çağdaş Üniversite ve Yönetimi 49

DEMİREL, Şener, Behiştî ve Heft Peyker 57

DİKİCİ, Abdullah,Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Eğitim 67

GÖRKEM, İsmail, Adana Mıntıkası Maarif Mecmuası'nda Yayımlanan Cönklerle İlgili Yazılar 73

GÜNEK Halil, TONBUL Saadettin, Uluova ve Çevresinde Toprak Erozyonu ve Alınması Gerekli Önlemler 79

GÜROL Mehmet, KÜÇÜKOĞLU (GÜROL) Aysun, Okul-İşletme İşbirliğinde Koordinatör Öğretmenlerin Görevlerine İlişkin Bir Araştırma 103

İÇMELİ, Celalettin, Trafik Kazalarında Şöförlerin Davranışlarını Etkileyen Pisiko-Sosyal Faktörler 113

KOCOBAŞ, İbrahim, Bilimsel Yönetim ve Toplam Kalite Modelinin Karşılaştırılması 129

KÜÇÜK, Sabahattin, Bâkî'nin Şiirlerinde Tasavvuf 133

ÖZDEMİR M.Ali, TONBUL Saadettin, Şiro (Örmeli) Çayı Havzası ve Yakın Çevresinde (Malatya Güneydoğusu) Arazi Kullanımı, Sorunları ve Öneriler 145

ÖZDEMİR, Rifat, Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler (1500-1919) 173

ÖZTÜRK, Mustafa, Osmanlı Miri Rejimi İle Misak-ı Millinin Münasebeti 239

SEMERCİ, Çetin, Eğitimde Fırsat Eşitliği ve Verilerin Sağduyuya Göre Değerlendirilmesi 243

SOLMAZ, Selahattin, Çocuk ve Aile 249

TAŞPINAR, Mehmet, Ülkemiz Yükseköğretim Sisteminin Finansman Sorunu ve Öğrenim Maliyetlerinin Paylaşımı 255

TUNÇEL, Harun, Mezraa Kavramı ve Türkiye'de Mezraalar 263

ÜSTÜNER, Ahat, Türkiye Türkçesinde -ıcı / -ici Eki 281

YILDIRIM, Ali, Kâmi'nin Behcetü'l Fehya Adlı Mesnevisi 285

İÇİNDEKİLER Sayfa

YILDIZ, M. Cengiz, Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik 303

YİĞİT, Ali, Maden (Ergani Maden) Kasabası'nın Kuruluş, Gelişme ve Fonksiyonları 319

YİĞİT Ali, HAYLİ Selçuk, KARAKAŞ Erdal, Doğu Anadolu Bölgesindeki İl ve İlçe Merkezlerinin Fonksiyonel Özellikleri 345

F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 1995 7 (1-2)

MADEN (Ergani Madeni) KASABASI'NIN KURULUŞ, GELİŞME ve FONKSİYONLARI

Ali YİĞİT*

GİRİŞ

Güneydoğu Anadolu ile Anadolu'nun diğer kesimleri arasındaki ulaşımın en önemli engeli dik bir duvar gibi uzanan Güneydoğu Toroslar'dır. Ancak belirli yerlerden geçilebilen bu dağ sıralarını aşan nadir geçit yerlerinden birisi de Maden çayı vadisidir. İşte tarihi "Kral Yolu"nun da içinden geçtiği Dicle vadisinin en önemli özelliği tabii bir yol güzergahı olmasıdır. Tarihin en eski çağlarından beri yol olarak kullanılan Dicle vadisine bugün de Güneydoğu Anadolu'yu Anadolu'nun diğer yerlerine bağlayan Elazığ-Diyarbakır kara yolu ile Malatya-Diyarbakır demiryolu yerleşmiştir. Bu vadinin geçit rolü her şeyden üstündür. Bu dağlık yerler büyük nüfus topluluklarını barındırabilecek başka elemanlara sahip olmadıklarından, buraları duraklama, konaklama yeri değil, sadece bir geçit yeri olarak kalmıştır.

Ancak, Dicle ırmağının batı kolunu oluşturan Maden çayının açmış olduğu bu derin yarma vadinin içinde yer alan Maden Kasabası varlığını tarihin ilk çağlarından beri işletilen bakır ocaklarına borçludur. Buradaki bakır ocaklarının işletildiği devrelerde gelişmiş, ocakların çalışmadığı zamanlarda da önemini kaybetmiştir.

Gerçekten, önceleri Mihrap dağının eteğinde Mihrap deresi vadisinin karşılıklı iki yamacında ‰ 400 civarında eğime sahip bir saha üzerinde kurulmuş olan Maden Kasabası, buradan Dicle vadisine doğru yayılmış ve oradan da Tokmak dağının eteklerine doğru da gelişmiştir. Fakat bugün bakır izabe ve asit fabrikalarının faaliyetine ara vermesine bağlı olarak sürekli gerilemektedir.

İşte bu yazımızda Maden Kasabasının kuruluşunu hazırlayan faktörler ve gelişme evreleri ile günümüzdeki şehirsel fonksiyonları coğrafi açıdan incelenmektedir.

1.KURULUŞ ve GELİŞME

Maden Kasabasının içinde yer aldığı Dicle vadisinin, hemen her devirde önemini koruyan yolların geçit yerlerinden birine karşılık gelmesi ve Mezopotamya ile Anadolu arasında sınır oluşturabilecek bir konumda bulunması nedeniyle, sürekli, devletler arasındaki mücadelelere sahne olmuş ve bu mücadelelerin sonuçlarına göre devletler arasında kısa sürelerle el değiştirmiştir. Böylece günümüze kadar birçok kavmin hakimiyetine girmiş ve onların medeniyet ve kültürlerine sahne olmuştur.

Elde edebildiğimiz bilgilere göre, bölgemizde M.Ö.III ve IV. bin yıllarında "Subarlar" ın yaşadıkları ileri sürülmüştür (KOŞAY-1976, 35). Subarların Hurrilerle aynı kökten geldikleri ve yeryüzünde madeni ilk işleyen kavim oldukları bilinmektedir. Hatta işlenen madenin Mezopotamya'ya da ihraç edildiği anlaşılmaktadır (ÜNAL-1989, 13).

Yöremiz, M.Ö. VIII. ve IX. yy.da Doğu Anadolu'nun önemli bir kısmını hakimiyetleri altına almış olan Urartular ile Mezopotamya'da hakimiyet kurmuş olan Asurlular arasındaki mücadelelere sahne olmuş ve Urartular ile Asurlular arasında sık sık el değiştirmiştir (YILDIRIM-1990,320). Bilindiği gibi Asurluların Maden'deki bakır ocaklarını işletmiş oldukları savunulmaktadır (KISAPARMAK-1975,9). Asurluların M.Ö.2000'lerde Tişmurna, Haburata ve Kunanamit ismi verilen yerlerde bakır ürettikleri bilinmektedir. Fakat bu yerlerin nereler olduğu

* *F.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Coğrafya Bölümü, ELAZIĞ.*

HARİTA - 1

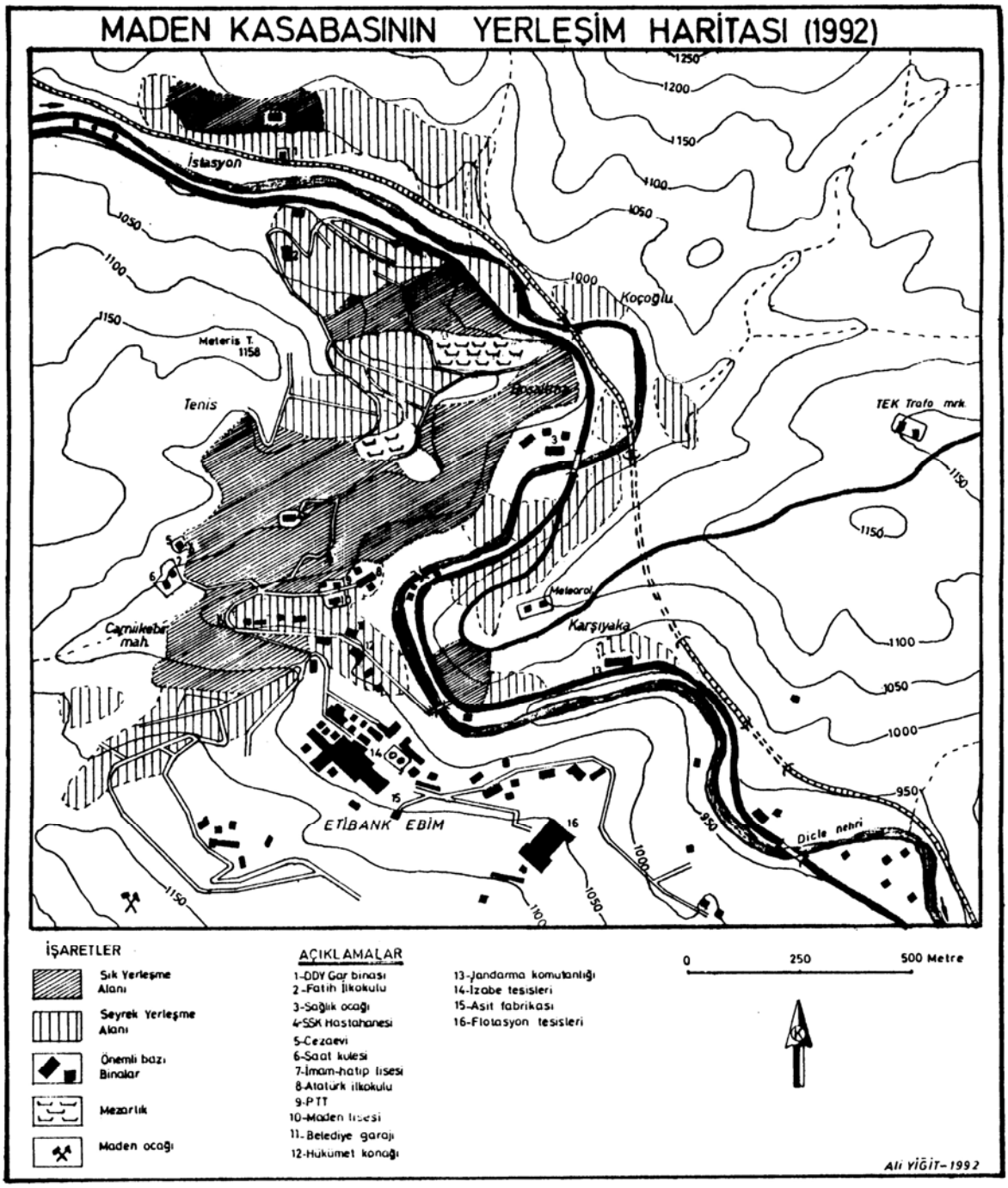
MADEN KASABASININ YERLEŞİM HARİTASI (1992)
İstasyon
Koçoğlu
Meteris T. 1158
Tenis
TEK Trafo mrk.
Meteorol.
Karşıyaka
Cami ikebir mah.
ETİBANK EBİM
Dicle nehri
1250
1200
1150
1100
1050
1000
950
İŞARETLER
Sık Yerleşme Alanı
Seyrek Yerleşme Alanı
Önemli bazı Binalar
Mezarlık
Maden ocağı
AÇIKLAMALAR
1-DDY Gar binası
2-Fatih İlkokulu
3-Sağlık ocağı
4-SSK Hastahanesi
5-Cezaevi
6-Saat kulesi
7-İmam-hatip lisesi
8-Atatürk ilkokulu
9-PTT
10-Maden lisesi
11-Belediye garajı
12-Hükümet konağı
13-Jandarma komutanlığı
14-İzabe tesisleri
15-Asit fabrikası
16-Flotasyon tesisleri
0
250
500 Metre
Ali YİĞİT-1992

bilinmemektedir. (BİLGİÇ,1955,200). Muhtemelen bu yerlerden biri Maden'e karşılık gelmektedir. Maden yerleşmesinin kesin olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte, buradaki yerleşmenin, bakır cevherinin tarihi ile eş zamanlı olduğu sanılmaktadır. Buradaki bakır ocaklarını XII. asırda Arapların, daha sonra da Selçukluların işlettiği bilinmektedir(SÜMER,1989,162). Ayrıca Beylikler zamanında da bakır ocaklarının işletildiğini söylemek mümkündür (TIZLAK,1991,XXXIV).

1515 yılında Osmanlı topraklarına katılan Maden'e 1545-1550 yıllarında Yavuz Sultan Selim'in emriyle "Laudium Rumları"nın yerleştirildiği ve bakır cevherinin bunlar tarafından çıkarılıp işletildiği kaydedilmektedir (WILKERSLOOTH,1945). Fakat XVI. ve XVII. yüzyıllar boyunca bakır ocaklarının düzenli olarak işletilmediği ve uzun süre kapalı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu döneme ait eserlerde Maden'den söz edilmemektedir. Mesela EVLİYA ÇELEBİ, Hazar gölü çevresi ve Ergani'yi ayrıntısıyla anlattığı halde Maden'den bahsetmemektedir. Yine POLANYALI SİMEON Hazar gölü çevresinden ve Ergani'den bahsettiği seyahatnamesinde Maden'den ve buradaki bakır ocaklarından söz etmemektedir (ANDREASYAN-1964, 97-98). Tüm bunlara bakıldığında bu dönemde ocakların işletilmemesi nedeniyle Maden'de yerleşmenin ya hiç olmadığı ya da dikkat çekmeyecek kadar önemsiz olduğu anlaşılmaktadır.

Maden'de bakır ocaklarının yeniden işletilmeye başlanması XVII.y.y. sonlarına rastlamaktadır. Düzenli olarak işletilmeye, 1775 yılında "Maadin-i Hûmayun Emâneti"nin kurulmasıyla başlanmış ve 1850 yılına kadar emanet usulüyle işletilmiştir. İşte Maden'deki bugünkü yerleşmenin temelleri de bu devrede atılmıştır. Nitekim XIX.yy.ın ilk yarısında (1836) Maden Kasabasında 743 ev bulunmaktaydı(ISSAWI-1980, 282). Bu yaklaşık olarak 4000 civarında bir nüfusa karşılık gelmektedir.

Buradaki madenin daha modern usullerle işlemlere tabi tutulması için 1840 yılında Avrupa'dan mühendis getirtilmiş ve bir kalhane inşaa edilmiştir. 1850 yılında emanet usulüyle işletmeye son verilerek merkezileştirilen işletmeye, 1875 yılında devlet tarafından iki izabe fırını inşaa edilmiştir (TUĞLACI,1985,121). İşte bugünkü Maden yerleşmesinin bu tarihlerde gelişmeye başladığını sanıyoruz. Nitekim XIX.yy.ın sonlarına doğru, Maden'de 3470 erkek nüfus ve 1227 hane bulunmaktadır (1301(1884) tarihli Diyarbakır Salnamesine göre) ki, bu yaklaşık olarak 7000 civarında bir nüfusa karşılık gelir. Ayrıca bugün Maden'de bulunan en eski yapının(Cami-i Kebir) 1872'de yapılmış olması ve bundan daha eski bir yapı kalıntısına rastlanmaması, bizi bu düşünceye sevk etmektedir. Bu tarihlerdeki yerleşmenin Eski Hükümet Konağı (1895), Saat Kulesi (1898) ve Çarşı cami-i arasında ve eski Arpa Meydanı mahallesi çevresinde yer almış olması muhtemeldir. Bu tarihlerde (1892) yayınladığı eserinde CUİNET, Maden'in kasaba nüfusunu 3155 olarak vermektedir(CUİNET-1892, 480-481). 1317(1899) tarihli Diyarbakır Salnamesinde de aynı rakamlar verilmektedir. 1915'de I.Dünya savaşı nedeniyle ocakların kapanması ve savaş sonrasında gayri müslim nüfusun da buradan ayrılmasıyla azalmıştır.

1927 sayımında Maden'de 2272 kişi nüfus yaşamaktaydı. Bu sayı 1935'de 2762'ye yükselmiştir. 1936'da Etibank bakır işletmesi tesislerinin inşaasına başlanması ve 1939'da işletmeye açılmasıyla Maden nüfusunda büyük bir artış gerçekleşmiş ve 1935'de 2762 olan nüfus, yıllık ortalama ‰ 106'lık bir artışla 1940 yılında 4691'e yükselmiştir. Fakat bu tarihten sonra II.Dünya savaşının başlamasıyla erkek nüfusun askere alınması ve bu yılarda bilhassa şehirsel kesimlerde yaşanan ekonomik krizler nedeniyle Maden nüfusunda tekrar bir azalma olmuştur. 1940'da 4691 olan kasaba nüfusu yıllık ortalama ‰ 14'lük bir azalma ile 1945'de 4377'ye düşmüştür.

1945'den 1960'a kadar olan 15 yıllık sürede Maden'in nüfusu düzenli bir şekilde artmıştır. Bu devrede Maden'de 4377 olan nüfus yıllık ortalama ‰ 39.8'lik bir artış oranıyla 15 yılda 7956'ya yükselmiştir.

1960'dan sonra Etibank E.B.İ.M. tesislerin kapasitesinde artırıma gitmiş, flotasyon tesisleri açılmış dolaysıyla çok sayıda yeni işçi alımı gerçekleşmiştir. Bu durum kasaba nüfusuna da yansımış ve 1960'da 7956 olan nüfus ‰ 66.8'lik bir artışla 1970'de Maden tarihinin en yüksek nüfus miktarı olan 15516'ya yükselmiştir.

Yıllar	1927	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Erkek	-	1617	3031	2637	3196	3883	4328	5692	8274	7986	6493	7425	5332
Kadın	-	1145	1660	1740	2265	2951	3628	4474	7242	7165	5848	7031	5506
Topl.	2272	2762	4691	4377	5461	6834	7956	10166	15516	15151	12341	14456	10838

Tablo: 1. Maden'de, Toplam ve Kadın-Erkek Nüfusları.

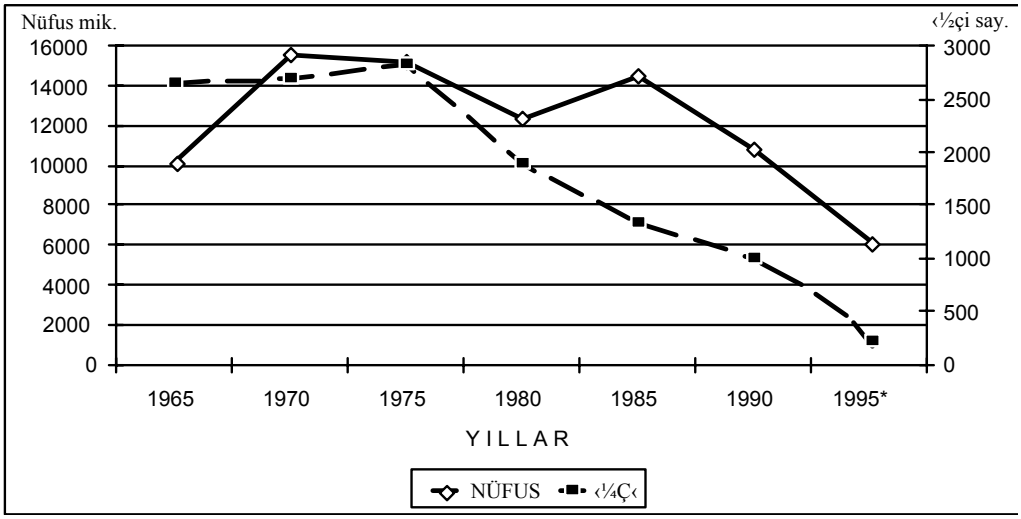

Şekil: 1. Maden'de İşçi sayısı ile nüfus miktarı arasındaki ilişki, (*1995 nüfusu tahminidir)

1970'den sonra Maden'in nüfusunda sürekli azalma olmuştur. Her ne kadar 1973'de E.B.İ.M.'ne Asit fabrikası da eklenmişse de, bu yıllarda cevherin tenörünün düşmesi nedeniyle üretim düşmeye başlamış ve bakır eskiye oranla daha pahalıya mal olmaya başlamıştır. Bu nedenle 1975'den sonra işçi sayısı azaltılmaya başlanmıştır. Tesislerde işçi sayısının azalmasına paralel olarak kasaba nüfusu da azalmaya başlamıştır. Azalma 1975'e kadar yavaş, 1975'den sonra da artarak devam etmiştir(Şekil:1). Nitekim 1970'de 15516 olan nüfus yıllık ortalama ‰ 23'lük bir azalma ile 1980'de 12341'e düşmüştür. 1980-1990 arasında da yıllık ortalama ‰ 13'lük bir azalma ile nüfus 10838'e düşmüştür. 1990'dan sonra da nüfustaki azalma devam etmiştir. Nitekim 1990'da Etibank E.B.İ.M. çalışan personel sayısı 1000 kişi iken, süresi dolan işçilerin mecburi olarak emekliye sevk edilmesi nedeniyle bu sayı 1995 yılı başında 177'ye düşmüştür. Emekli olanların kasabadan hemen ayrılması nüfusun büyük oranda azalmasına neden olmuştur. Görüştüğümüz bir çok kişi kasaba nüfusunun 6-7000 civarına indiğini iddia etmektedir. Tüm bu durumlar göz önüne alındığında Maden'de nüfusun bir hayli azaldığı ve azalmaya da devam edeceği anlaşılmaktadır.

Maden'in ilk yerleşim merkezi, Çarşı cami-i çevresinde kurulan Cami-i Kebir mahallesi ile bugün E.B.İ.M. tarafından altında cevher olması nedeniyle istimlak edilerek boşaltılmış olan Arpa Meydanı mahallesinden oluşmaktaydı. Arpa meydanı mahallesi ve bu mahallenin çevresindeki Kallar ve Tatar adıyla anılan mahalleler 1950'den sonra istimlak edilmeye başlanmış ve 1970'lere kadar tamamen boşaltılmıştır. Bu mahallelerin istimlakinden sonra, mahalle sakinlerinin bir kısmı bugünkü Bahçelievler mahallesine yerleşmiş bir kısmı da ilçeyi terk etmiştir. Böylece Maden'de yerleşme Mihrap dağının eteklerinden Dicle vadisi içine doğru, hatta Dicle vadisinin karşı yamaçlarına doğru kayma göstermiştir. Bugün ilçenin ikinci büyük mahallesi olan Behçelievler bu yer değiştirme hareketi sonucunda gelişmiştir. Daha önceleri Maden'de Çay, Boşaltma(Koşik) ve

Çukur(Kortik) adı ile anılan mahalleler 1950'lerde yapılan idari düzenlemeler sonucu birleştirilmiştir. Bugün Maden, Cami-i Kebir ve Bahçelievler adında iki mahalleden oluşmaktadır(Harita: 1).

2.ŞEHİR İÇİ FARKLI KULLANILIŞ ALANLARI:

Maden Kasabası Mihrap dağının eteğinde Mihrap deresi vadisinin karşılıklı iki yamacında ‰ 400 civarında eğime sahip bir saha üzerinde kurulmuştur. Bu eğimin oluşturduğu birçok problemlerle karşı karşıyadır. Her şeyden önce düzenli bir yol sisteminden mahrumdur. Bir çok sokak merdivenlerden oluşmaktadır. Hatta şehrin kurulduğu yeri dev bir merdivene benzetmek bile mümkündür(Foto:1). Birçok konuta diğer konutların aralarından geçen merdivenlerle ulaşılmaktadır. Çarşıdan alınan herhangi bir eşyayı ya da odun kömür gibi ev ihtiyaçlarını evlere taşıyabilmek için herhangi bir araçla ancak evden onlarca metre uzakta bir yere kadar götürebilmek mümkündür. Buradan eve kadar olan mesafeyi uzmanlaşmış hamallardan başkasının götürmesi hemen hemen imkansızdır. Bu nedenle çarşıda her an bir kaç tane hamalın hazır bulunduğu dikkat çekicidir. Esasen bu alanlardaki birçok konutun kaç katlı olduğunu bile belirlemek zordur. Çünkü yamacın alt kısmından baktığınızda iki kat görünen bir konuta, yamacın üzerinden baktığınızda ya tek kattan ibarettir ya da konutun çatısına çıkmışsınızdır. Nitekim, Ziya Gökalp caddesinde iki kattan oluşan binaların ikinci katı Adnan Mavidemir caddesinde birinci katı oluştururlar.

Bu nedenle Maden'in şehir planının yapılması, yer darlığı nedeniyle büyük bir problem haline gelmiştir. Bugün şehrin kanalizasyon ve ulaşım sistemi felç durumdadır. Şehirdeki bu düzensizlik ve yer problemi öylesine barizdir ki, 1970'li yıllarda programa alınan lise binası için 30x50 m. genişliğinde boş bir alan bulunamadığı için yıllarca bina yapılamamış, sonunda dere yatağında dolgu yapılarak bina kurulabilmiştir.

Kısacası Maden'de imar işleri başlı başına bir problemdir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen şehirde 5 ayrı cadde oluşabilmiştir. Bunlar, şehirdeki başlıca iş ve ticaret alanlarının yer aldığı; Ziya Gökalp, Şehit Adnan Mavidemir, Atatürk ve Hastane caddeleri ile bunların kesiştiği Çarşı caddesidir(Harita:2). Bu caddeler dışında Diyarbakır-Elazığ karayolu üzerinde bazı iş ve ticaret yerleri mevcuttur. Şimdi bu caddeleri fonksiyonel bölünüş ve şehir içi farklı kullanılış alanları itibariyle ele almaya çalışalım.

Ziya Gökalp Caddesi: Şehir merkezini Ana yola bağlayan bu cadde üzerinde; Hükümet Konağı, Askerlik Şubesi, Belediye ve TEK gibi idari binaların yanında birçok iş ve ticaret yeri mevcuttur. Ayrıca bir banka şubesi de bu cadde üzerinde bulunmaktadır. Cadde üzerinde yer alan ticarethaneler genellikle periyodik ve uzun vadeli ticaret mallarının satışını yapmaktadırlar. Ayrıca şehirde bulunan iki ayrı eczane de bu cadde üzerinde yer alır. Ziya Gökalp caddesi gerek düzenlilik bakımından gerekse üzerinde barındırdığı idari ve ticari binalar bakımından şehrin en önemli caddesidir.

Şehit Adnan Mavidemir Caddesi: Etibank E.B.İ.M.'ni şehir merkezine bağlayan Mavidemir caddesi, Ziya Gökalp caddesinin arka sokağı durumundadır. Bu cadde üzerinde de iş ve ticaret alanları bulunmaktadır. Caddenin merkeze yakın kısımlarında daha çok günlük ve periyodik ihtiyaç maddeleri satan ticarethaneler yer alırken, caddenin E.B.İ.M.'ne doğru ilerleyen kısmında bilhassa terzilerin yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Cadde E.B.İ.M. içinde de devam eder.

Çarşı Caddesi: Ziya Gökalp caddesi ile Mavidemir caddesinin birleştiği yerden başlayan ve Hastane caddesi ile Atatürk caddesinin ayrıldığı yere kadar devam eden Çarşı caddesi şehrin en merkezi kısmını oluşturur(Harita:2). Cadde üzerinde en dikkat çekici bina Çarşı camiidir. Genellikle günlük ve periyodik ihtiyaç maddelerinin pazarlandığı cadde üzerinde bir kaç tane de toptan ticaret yapan dükkan bulunmaktadır. Bu caddeye bağlanan Pazar(Hal) sokağında ise bilhassa günlük ihtiyaçlara yönelik ticaret yapılmaktadır. Sokağın bir kesimi tamamen kasaplardan oluşmaktadır. Ayrıca bu sokakta Sümerbank Satış Mağazası da yer almaktadır.

Hastahane Caddesi: SSK Hastanesini şehir merkezine bağlayan caddenin şehir merkezine yakın kesimlerinde bilhassa periyodik ihtiyaç maddeleri satan dükkanlar sıralanmıştır. Merkezden

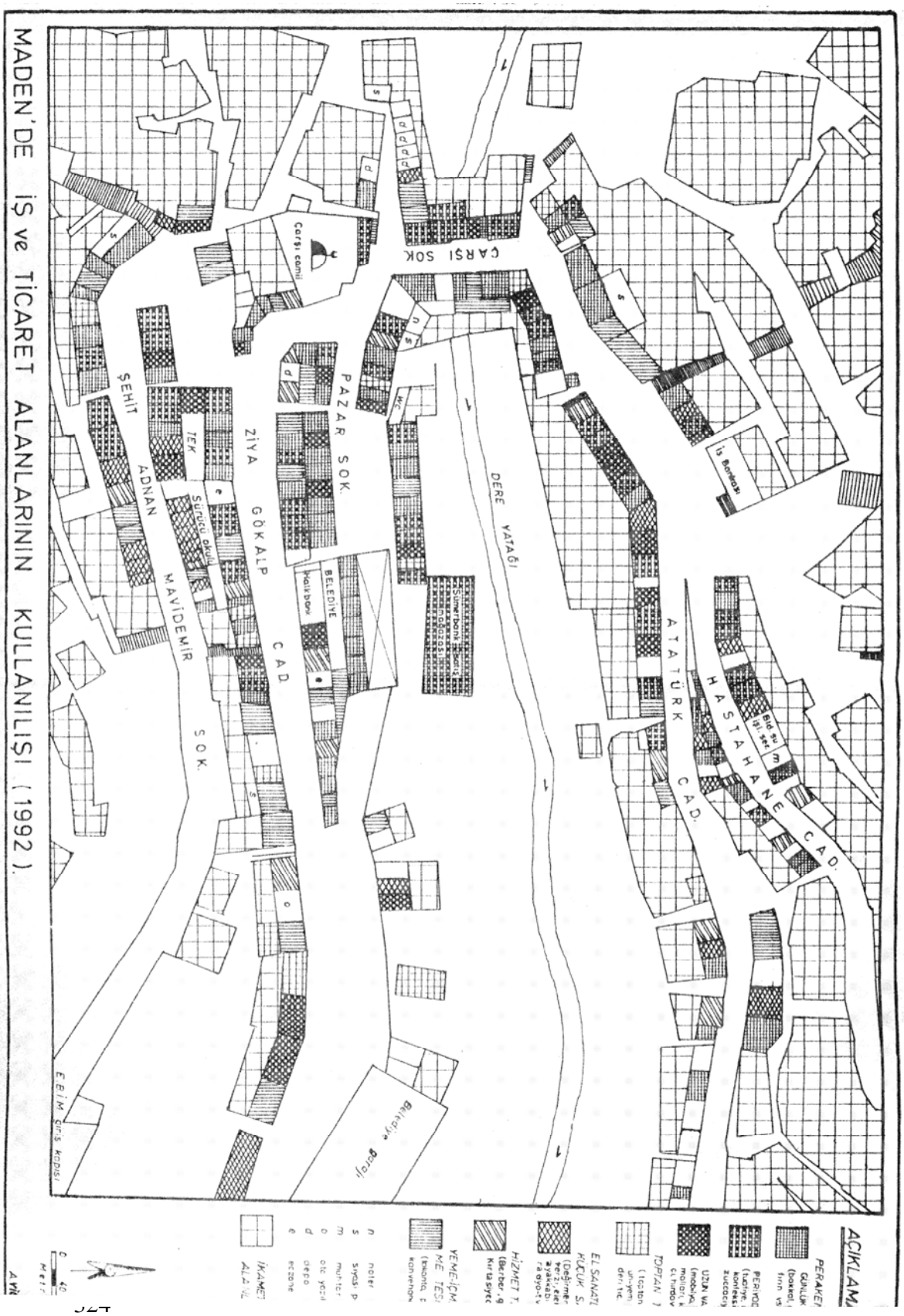
MADEN'DE İŞ ve TİCARET ALANLARININ KULLANILIŞI (1992).
ÇARŞI SOK.
Çarşı camii
PAZAR SOK.
ZİYA GÖKALP CAD.
ŞEHİT ADNAN MAVİDEMİR SOK.
TEK
Sürücü okulu
BELEDİYE
Halkbank
DERE YATAĞI
İş Bankası
ATATÜRK CAD.
HASTAHANE CAD.
Bld. su işl. ser.
Belediye garajı
E.BİM giriş kapısı
AÇIKLAM
PERAKEN
GÜNLÜK
PERİYOD
UZUN VA
TOPTAN
EL SANATL
KÜÇÜK S.
HİZMET T.
YEME-İÇM
ME TESİ
İKAMET
ALANL
n noter
s siyasi p
m muhtar
o otoyazıl
d depo
e eczane
Metr

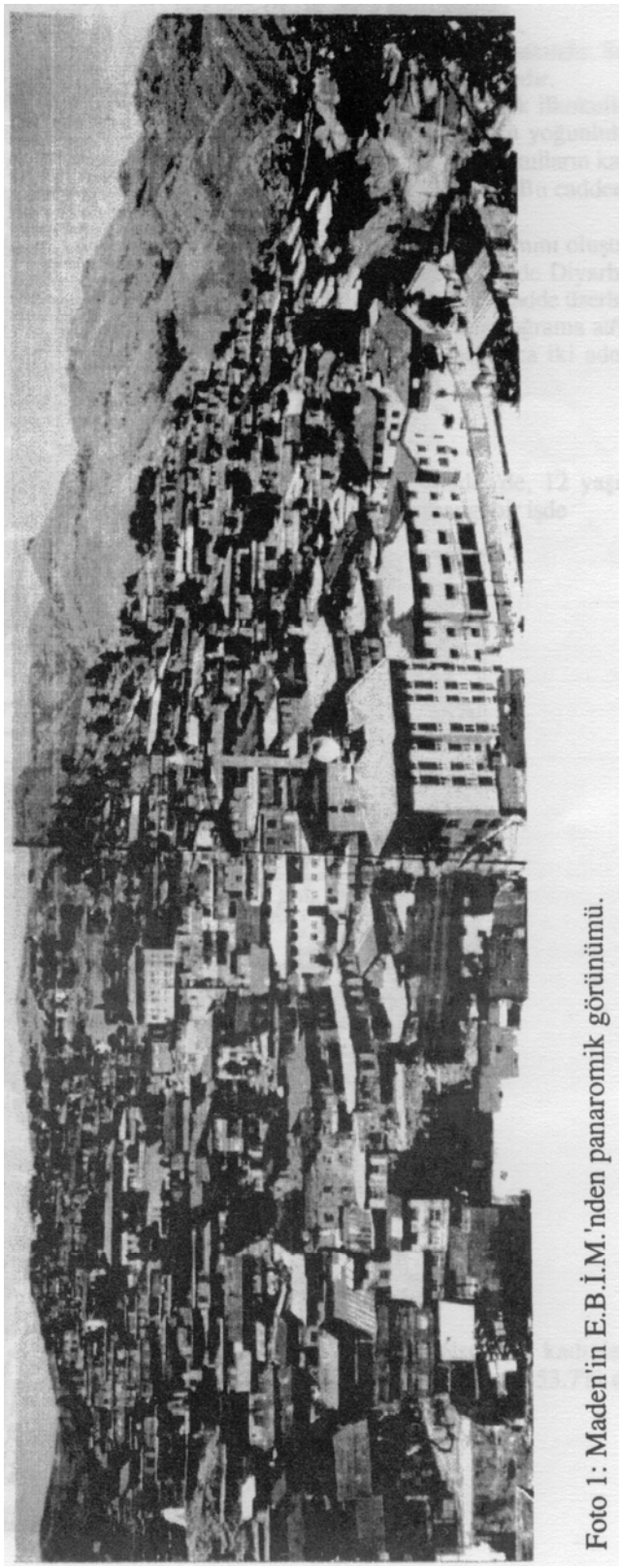

Foto 1: Maden'in E.B.İ.M.'nden panaromik görünümü.

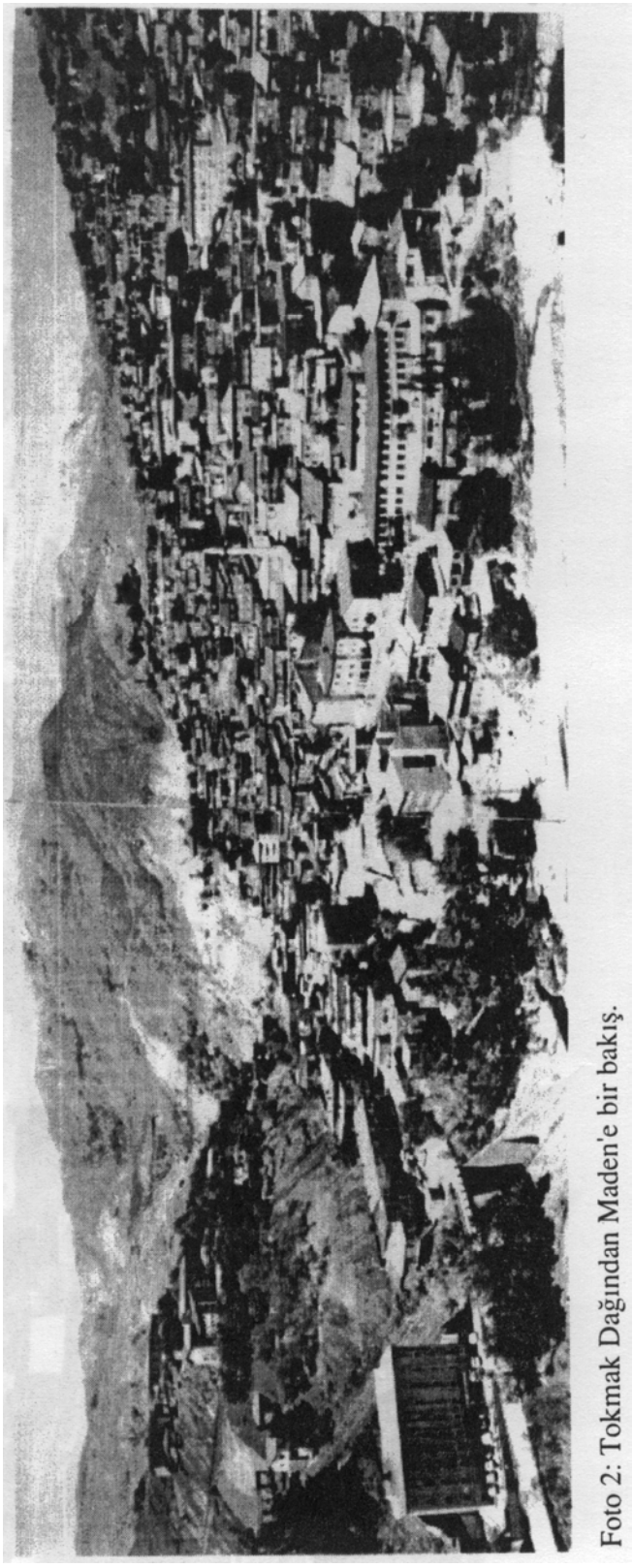

Foto 2: Tokmak Dağından Maden'e bir bakış.

uzaklaştıkça dükkanlar seyrelmekte ve Hastaneye yaklaştıkça ortadan kalkmaktadır. Sık yerleşme dokusunun yer aldığı şehrin kuzey kısımları içine sokulabilen en önemli caddedir.

Atatürk Caddesi: Maden Lisesi, Ortaokulu, Namık Kemal ve Atatürk ilkokulları ile PTT binasını şehir merkezine bağlayan Atatürk caddesi üzerinde kırtasiyecilerin yoğunluk kazandığı dikkat çekmektedir. Nitekim incelemelerde bulunduğumuz temmuz ayında okulların kapalı olması nedeniyle bu cadde üzerindeki bir çok dükkanın da kapalı olduğunu gördük. Bu caddenin de şehir merkezine yakın kesimlerinde ticarethane sayısı artmaktadır.

Elazığ Caddesi: Yukarıda sıraladığımız beş cadde şehrin merkezi kısmını oluşturmaktadır. Bu caddeler dışında Maden'de fonksiyonel özellik taşıyan bir başka cadde de Diyarbakır-Elazığ karayolu üzerinde yer alan Bahçelievler mahallesindeki Elazığ caddesidir. Bu cadde üzerinde bilhassa günlük ihtiyaç maddeleri satan ticarethaneler ile birtakım ahşap ve demir doğrama atölyeleri, oto tamirhaneleri ve oto yazıhaneleri yer almaktadır. Ayrıca karayolu boyunca iki adet akaryakıt istasyonu ve yolcu dinlenme yerleri mevcuttur.

3. ŞEHİRSEL FONKSİYONLAR:

1990 nüfus sayımında 10 838 kişi nüfusun bulunduğu Maden'de, 12 yaşın üzerinde ekonomik yönden faal nüfus ise 7 371 kişidir. Bunlardan 1 663'ü herhangi bir işte çalışmaktadır(Tablo:2). Çalışanların % 90.4'ünü erkekler, % 9.6'sını da kadınlar oluşturur. İktisaden faal nüfusun % 3.9'u tarımda, % 42.4'ü endüstri sektöründe, % 53.7'si de hizmetler sektörü içinde yer almaktadır.

	Erkek	Kadın	Toplam	% ' si
Genel Toplam	3532	3839	7371	100
İktisaden Faal Olanlar	2147	338	2485	32.8
Çalışanlar	1504	159	1663	22.6
İşsiz olanlar	643	179	822	11.2
İktisaden Faal Olmayanlar	1384	3499	4883	66.2
Emekli	388	20	408	5.5
Ev kadını		2752	2752	37.3
Öğrenci	866	654	1520	20.6
Diğer	130	73	203	2.8
Bilinmeyen	1	2	3	0.05

Tablo:2. Maden'de Nüfusun İktisaden Faal Olma Durumu (1990)

Faaliyet Kolları	**1970**	**1975**	**1980**	**1985**	**1990**
Tarım	232	957	87	89	64
Çıkarım	1355	1528	334	57	231
İmalat	314	164	985	1035	357
İnşaat	178	200	83	82	109
Elektirik-su	6	4	14	0	31
Ticaret/Bankacılık	328	221	239	278	237
Ulaşım/Haberleşme	109	167	168	160	38
Toplum Hizmetleri	456	523	572	723	575
İyi Tanımlanmamış	537	65	11	53	21
TOPLAM	3515	3829	2493	2477	1663

Tablo:3. Maden'de Faal Nüfusun İktisadi Faaliyet Kollarına Dağılımı

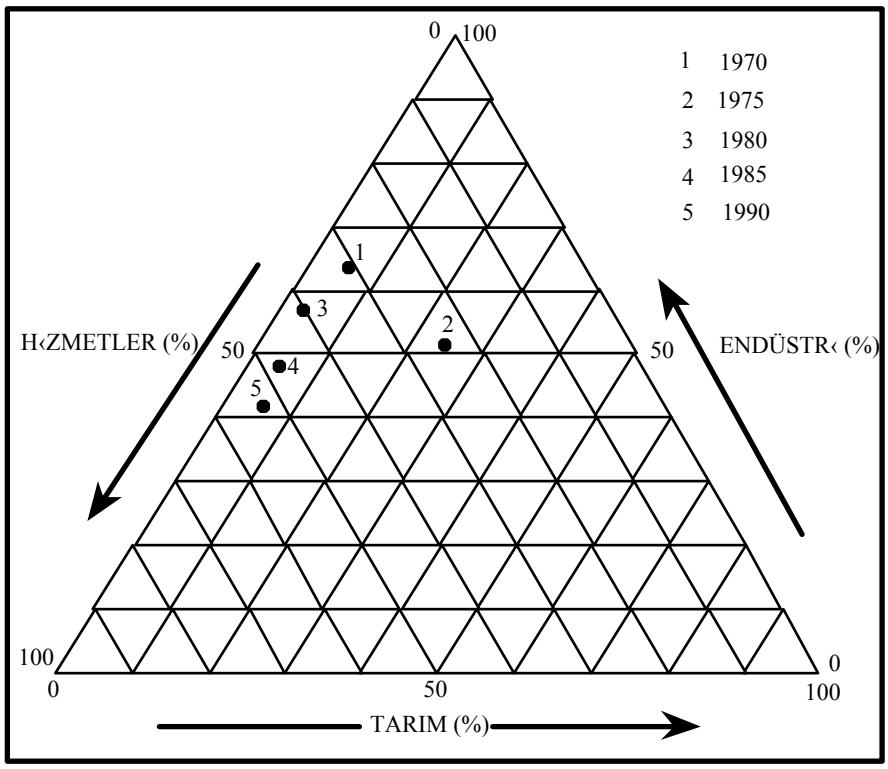

Şekil:2. Maden'de Faal Nüfusun İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gelişimi

Yıllar itibariyle sektörler arasındaki oransal değişimlere göz atacak olursak, tarım sektörünün fazlaca bir değişime uğramadığını, endüstri sektöründe bir gerilemenin olduğunu ve hizmetler sektöründe ise sürekli bir artışın olduğunu görürüz. Fakat Tablo:3'e bakıldığında 1975 değerlerinin oldukça farklı olduğu dikkati çekmektedir. Bu çapta bir değişikliğin olması mümkün görülmemektedir. Burada bir sayım hatası olması söz konusudur. Bu nedenle 1975 değerlerini dikkate almamak daha doğrudur. Bu durumda endüstri sektörü içerisinde çıkarım ve inşaatta bir gerileme, imalatta ise artış dikkati çekmektedir. Hizmetler sektöründe yer alan faaliyet kollarında ise sürekli bir artış görülmektedir.

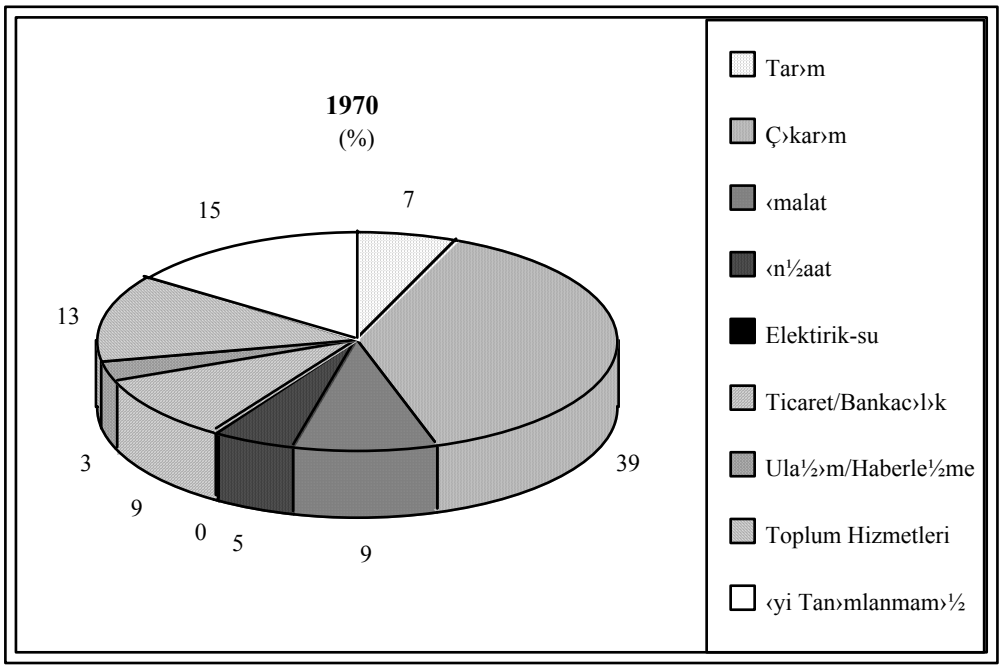

Şekil:3. Maden'de Faal Nüfusun Faaliyet Kollarına Dağılımı(1970)

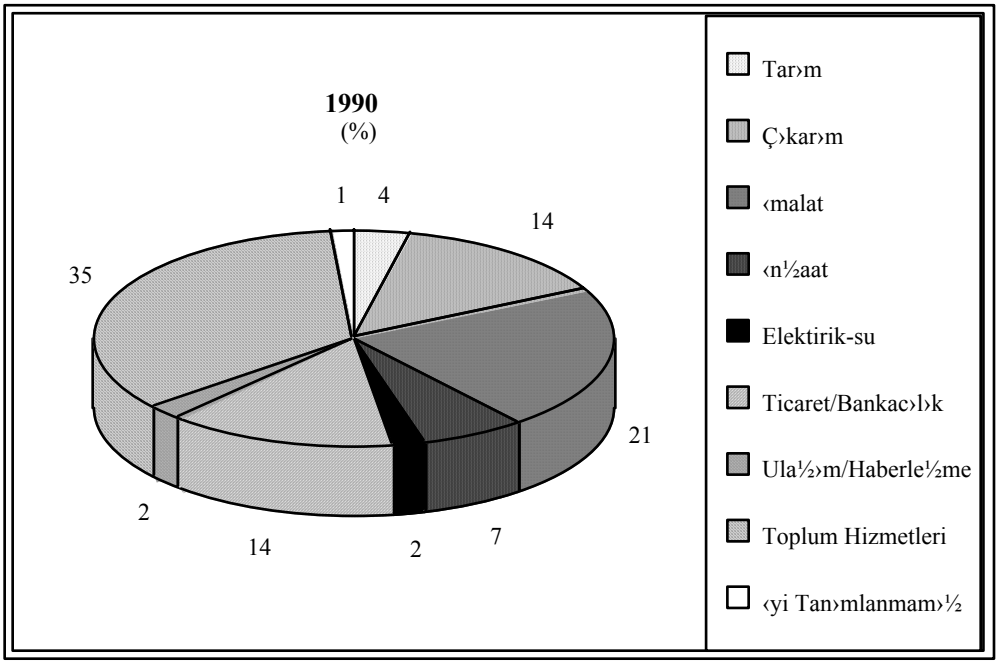

Şekil: 4. Maden'de Faal Nüfusun Faaliyet Kollarına Dağılımı(1990)

Yeri gelmişken hemen belirtelim ki, 1990 nüfus sayımının üzerinden kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen günümüzdeki durumu yansıtmamaktadır. Çünkü, 1990 yılından bu yana EBİM'de çalışan personelden 800 kadarı zorunlu olarak emekliye sevk edilmiştir (1990'da 1001 olan personel sayısı 1995'de 177'ye düşmüştür). Emekliye ayrılan personelin hemen tamamı Maden'i terk etmiş durumdadır. Kısacası arazi araştırması esnasında yaptığımız gözlemlere göre, günümüzde Maden'deki faal nüfusun sektörler arasındaki dağılımı tahminen şöyledir; % 5 civarıda tarım, % 65 civarıda hizmetler, % 25 civarıda da endüstri. Bu durumda Maden eskiden beri tanındığı gibi artık bakır cevheri çıkarımı ve işlenmesiyle uğraşan bir kasaba olmaktan çok bir idari merkez olma hüviyetine bürünmüştür.

3.1. İdari Fonksiyonları: Bir yerleşmenin merkezi yer özelliği kazanmasında, hiç şüpesiz idari fonksiyonunun önemli bir yeri vardır. Günümüzde ilçe merkezi dendiği zaman idari bakımdan kendine bağlı olan birçok kırsal yerleşmenin idari merkezi akla gelmektedir. Diğer fonksiyonların etki alanları ilçe sınırlarını çeşitli durumlar dahilinde aşarken, idari fonksiyonun etki alanı ilçe sınırlarını aşmamakta ve ilçe merkezinde yer alan çeşitli kuruluşlar ve devlet daireleri idari fonksiyonun uygulayıcısı olarak yerleşmenin genel manzarasının değişmesinde önemli bir yere sahip olmaktadırlar (KARABORAN-1989, 90). Bir başka değişle yerleşme merkezinde bulunan idari fonksiyona ait kurum ve kuruluşların sayısı ve niteliği bir yerleşmenin diğer fonksiyonlarının yanı sıra gelişme süreci üzerinde de etkili olmaktadır. Bu nedenle Maden'in idari fonksiyonlarını ve zaman içinde gösterdiği değişimleri incelemeye çalışacağız.

İdari bakımdan Maden, 1775 yılında "Maadin-i Hûmayun Emâneti"nin kurulmasıyla Keban'da oturan Maden Eminlerinin vekilleri tarafından idare edilmekteydi. Tanzimatın ilk yıllarında Harput Eyaletine bağlı bir sancak idi. Daha sonra Diyarbakır Eyaletine bağlı bir kaymakamlık haline getirilmiş ve 1889 yılına kadar bu yönetimini sürdüren Maden, 1889'dan 1924 yılına kadar Mutasarrıflık, 1924-1927 yılları arasında Vilayet durumunda bulunmuş, 1927'den sonra Elazığ'a bağlı ilçe merkezi haline getirilmiştir. Halen aynı statüsünü sürdürmekte olan Maden'den 1990 yılında Alacakaya (Gulemen) ve 8 köy ayrılarak yeni bir ilçe oluşturulmuştur. Bugün Maden 22'si merkez bucağa, 16'sı Hazar bucağına bağlı 38 köyün idari merkezi durumundadır.

Kaymakamlık	Askerlik Şubesi
Belediye	Cumhuriyet Başsavcılığı
Mal Müdürlüğü	Emniyet Amirliği
Milli Eğitim Müdürlüğü	Jandarma Komutanlığı
Müftülük	Sosyal Sigortalar Kurumu
Vatandaşlık ve Nüfus Müdürlüğü	Türkiye Elektrik Kurumu
Tapu Sicil Müdürlüğü	Tekel Müdürlüğü
Köy Hizmetleri Müdürlüğü	Meteoroloji
Özel İdare	DDY Gar Müdürlüğü
T.C.Ziraat Bankası	
Türkiye Halk Bankası	

Tablo: 4. Maden'deki Resmi Kuruluşlar

Bugün, Maden ilçe merkezinde bir çok idari kuruluşun yer aldığı görülür. Bu kuruluşların listesi Tablo:4'de gösterilmiştir. Bu idari kuruluşlarda Maden Kasabasında oturanların ve Maden'e bağlı yerleşmelerin tüm idari işlemlerinin yürütülmekte olması, bu yerleşmelerin idari bakımdan Maden'in etki alanında yer almasını zorunlu kılmaktadır.

	Köyün adı	*Eski adı*	Nüfusu		Köyün adı	*Eski adı*	Nüfusu
1	Ağadibek	*Kıllıgiran*	262	1	KAVAK (BM)		795
2	Arslantaşı	*Putyan*	255	2	Akboğa	*Kazar*	150
3	Cumhuriyetçi		269	3	Altıntarla	*Cindi*	325
4	Çalkaya	*Kilikan*	483	4	Bahçedere	*Maloto*	550
5	Çayırköyü		255	5	Çakıroğlu	*Mığırgan*	505
6	Çitliköy	*Helindir*	600	6	Durmuştepe	*Çeko*	512
7	Dutpınar	*Şadiyan*	356	7	Eğrikavak	*Sanisi*	228
8	Gezin		2052	8	Hatunköy		216
9	Hanevleri		366	9	Işıktepe	*Kıcan*	276
10	Karatop	*Kıllan*	365	10	Koçkonağı	*Arkaşepgen*	228
11	Kartaldere	*Şeyhkatil*	565	11	Plajköy		236
12	Kaşlıca	*Gehroz*	700	12	Polatköy		335
13	Kayalar	*Davudan*	246	13	Topaluşağı		160
14	Kızıltepe		232	14	Yenibahçe	*Geri*	343
15	Kumyazı	*Genepi*	327	15	Yıldızhan	*Önşepgen*	251
16	Küçükova	*Havri*	326	16	Yoncapınar	*Bervikömler*	216
17	Naldöken	*Kermeköm*	1085		**TOPLAM**		**5326**
18	Örtülü		329				
19	Sağırlı	*Düngan*	575				
20	Tekevler	*Pirnos*	898		**KÖYLER TOP**		**16443**
21	Tepecik		428		**MADEN**		**10838**
22	Yeşilova		143		**İLÇE TOP.**		**27281**
	TOPLAM		**11117**				

Tablo: 5 . İdari bakımdan Maden'e bağlı olan köylerin eski ve yeni adları ile 1990 nüfusu

Yukarıda belirttiğimiz gibi önceleri Maden'e bağılı olan Alacakaya ilçesinin henüz kuruluş aşamasını tamamlamamış olmasından dolayı bu ilçenin ve ilçeye bağlı yerleşmelerin bazı idari işleri(Askerlik ve Adliye işlemleri gibi) hâla Maden'de yürütülmektedir. Ayrıca Maden'de Tapu Sicil Müdürlüğü bulunmakla birlikte, Maden ve bağlı yerleşmelerin kadastro işlemleri Ergani Tapu ve Kadastro Müdürlüğünce yürütülmektedir. Böylece Maden, Elazığ'a bağlı bir ilçe olmakla birlikte Tapu Kadastro yönünden Diyarbakır'a bağlı olan Ergani'nin hizmet alanı içinde yer almaktadır.

3.2. Kültürel Fonksiyonları: Maden'de Kültürel Fonksiyon olarak okullardan, Halk Eğitim Merkezinden ve Camiler ile Kuran Kursundan bahsedilebilir.

1935'de Maden nüfusunun % 24.3'ü okuma-yazma biliyordu, Bu oran kadınlarda % 15.1, erkeklerde ise % 30.9 idi. Bu oran 1945'de % 35'e, 1970'de % 46'ya, 1975'de % 68.8'e, 1985'de % 75.9'a, ve nihayet 1990'da 79.7'ye yükselmiştir. 1990'da okur-yazar oranı, kadınlarda 69.8, erkeklerde 90.2'dir. Ayrıca 1990 yılında okur-yazar olan nüfusun % 25.3'ü halen herhangi bir okulda okuyan öğrencileri kapsamaktadır. Geri kalan % 74.6'sı da herhangi bir okuldan mezun

olmuş olanlardır. Bunların, % 45.9'u ilkokul, % 13.9'u ortaokul, % 11.4'ü lise ve dengi okul, % 3.4'ü de yüksek okul mezunudur (bkz.Tablo: 6).

	Toplam		Erkek		Kadın	
	Mik.	%'si	Mik.	%'si	Mik.	%'si
TOPLAM	9429	100	4601	100	4828	100
Okur-yazar olmayanlar	1912	20.3	452	9.8	1460	30.2
Okur-yazar olanlar	7515	79.7	4148	90.2	3367	69.7
Okul bitirmemiş olanlar	1905	25.3	977	23.6	928	27.6
İlkokul mezunu	3447	45.9	1706	41.1	1741	51.7
Orta ve dengi okul mezunu	1042	13.9	650	15.7	392	11.6
Lise ve dengi okul mezunu	858	11.4	614	14.8	244	7.2
Yüksek okul mezunu	258	3.4	197	4.7	61	1.8
Diğer	7		5		2	

Tablo: 6. Maden'de Okur-yazarlık durumu (1990)

Maden'de Cumhuriyetten önce de bir takım eğitim kurumlarının bulunduğu bilinmektedir. Bunlar 1884 yılında açıldığı bilinen İptidai Mektep ve 1891 yılında açıldığı bilinen Rüştiye Mektebidir. Ayrıca 3 Sübyan okulu ve 2 Hıristiyan mektebinin bulunduğu bilinmektedir(1301 ve 1317 tarihli Diyarbakır Salnameleri). Cumhuriyetten sonra ise, ilk olarak 1932 yılında Merkez İlkokulu açılmıştır. Daha sonra 1949'da Ortaokul, 1951'de Namık Kemal İlkokulu, 1966'da Pratik Kız Sanat Okulu, 1968'de Maden Lisesi ile Fatih Mehmet İlkokulu ve en son olarak 1980 yılında İmam-Hatip Lisesi açılmıştır.

Maden'e bağlı tüm köylerde ve bazı mahallelerde ilkokul, Gezin ve Hazar bucağında birer ortaokul bulunmaktadır. Böylece ilkokul yönünden Maden'e bağımlı olmayan kır yerleşmeleri ortaokul ihtiyaçlarını da Gezin ve Hazar ortaokullarından karşılamaktadırlar. Lise ve dengi öğrenim görmek isteyen çocuklarını da genellikle Elazığ'a, çok nadiren de Maden'e göndermektedirler. Görüldüğü gibi eğitim ve öğretim bakımından Maden'in merkezilik özelliği çok sınırlıdır.

Maden'de yer alan bir diğer eğitim kuruluşu da Halk Eğitim Merkezi'dir. Çeşitli konularda eğitim ve beceri kursları düzenleyen Halk Eğitim Merkezinde, bilhassa halıcılık kursları ilgi görmektedir. Bir diğer eğitim kuruluşu olan Kuran Kursu 1968'de halkın desteği ile inşaa edilmiş olan Müftülük binasının bir kısmında faaliyetlerini sürdürmektedir. Bilhassa yaz aylarında açılan kurslara ilgi büyük olmaktadır.

Maden'de bir diğer kültür tesisi de camilerdir. Maden'de 6 adet cami bulunmaktadır. Bunlardan Çarşı camii (Cami-i Kebir) 1872'de yapılmıştır. Diğer camiler çevresinde ticari ve kültürel faaliyetler pek görülmemekle birlikte, Çarşı camii, ticari işlerin yoğunluk kazandığı bir merkez durumundadır. Bu caminin çevresi ticari faaliyetlerde bulunan dükkanlarla kuşatılmış durumdadır. Bilhassa cuma günleri cami çevresinde küçük çapta bir pazar oluşmakta ve ticari faaliyetlerin yoğunluğu artmaktadır. Bu durumu ile Maden Osmanlı şehirlerine benzetilebilir.

3.3. Sosyal Fonksiyonu: Şehirlerdeki sosyal tesisler yalnızca şehir merkezine değil, aynı zamanda kırsal kesime de hizmet götürmek zorundadır. Bir yerleşmede yeteri kadar sosyal tesis olması ona merkezilik özelliği kazandırır. Sosyal tesis olarak Maden'de bir sağlık ocağı, 40 yataklı bir SSK Hastanesi ve iki özel eczane bulunmaktadır. SSK Hastanesinde bir mütehassıs doktor, bir operatör doktor ve bir diş hekimi daimi olarak bulundurulmaktadır. Sağlık ocağı bünyesinde ise pratisyen doktorlar ve diğer sağlık personeli yer almaktadır. Ayrıca, Maden'e bağlı yerleşmelerden, Gezin İstasyonunda ve Hazar nahiyesinde birer sağlık ocağı, bazı köylerde de sağlık evi ve ebe bulunmaktadır. Maden'deki Hastanenin SSK'a bağlı olması nedeniyle acil vakalar dışında

buralardan hastalar genellikle Elazığ'daki Hastanelere sevk edilmektedir. Dolaysıyla Maden'in sağlık yönünden de merkezilik özelliği çok sınırlıdır.

3.4. Ekonomik Fonksiyonları: Bilindiği gibi şehirlerin kuruluş ve gelişmesinde tarım, endüstri, ticaret ve turizm gibi ekonomik fonksiyonların önemi büyüktür. Daha önce de belirttiğimiz gibi Maden'in kuruluş ve gelişmesinde, burada bulunan bakır cevherinin payı büyüktür. Hatta Maden Kasabası varlığını buradaki bakır cevherine borçludur. Bu kısa açıklamadan sonra Maden'in ekonomik fonksiyonlarını sırasıyla ele almaya çalışalım.

3.4.1.Tarım Fonksiyonu: Maden'in kuruluş yerinin tarıma uygun olmaması nedeniyle Kasaba çevresinde tarım alanları çok sınırlıdır. Sadece Dicle kıyısındaki küçük düzlüklerde sebze ve meyve bahçeleri bulunmaktadır. Fakat bunlar kayda değer ölçülerde değildir. Nitekim 1990 sayımında Maden'de iktisaden faal nüfusun ancak % 3.9'u tarım kesiminde çalışmaktadır. Bundan da açıkça anlaşılacağı gibi Maden'in tarımsal fonksiyonu önem arz etmemektedir.

3.4.2.Endüstri Fonksiyonu: Maden'in en önemli fonksiyonu maden çıkarımı ve işlenmesini içine alan endüstridir. Hatta kasaba varlığını bu fonksiyonuna borçludur. 1990 yılında Maden'de bulunan iktisaden faal nüfusun % 42.4'ü endüstri gurubuna giren işlerde çalışmaktadır. Bu sektörde çalışanların artması ya da azalması şehrin nüfusunun da artması ya da azalmasına neden olmaktadır. Nitekim 1990'dan bu yana Etibank E.B.İ.M.'den 800 kadar işçinin emekliye sevk edilmesinden sonra, şehir nüfusunda 4000 civarında bir azalış olmuştur. Kısacası Maden'in kuruluş ve gelişmesinde en büyük paya sahip olan maden çıkarımı ve işlenmesi faaliyetlerinin azalması ya da ortadan kalkması Kasabanın da sonunu hazırlayacak boyuttadır.

Ayrıca Maden'de endüstri fonksiyonu içinde sayılabilecek birkaç atölye (3 Demir-doğrama, 5 marangozhane) de bulunmaktadır. Şimdi kasaba çevresinde bulunan maden ocaklarından ve bunların değerlendirilmesi ile ilgili olan endüstri tesislerinden bahsedeceğiz. Burada hemen şunu da belirtelim ki, Maden'deki madencilik ve metalürji sanayi bir bütün olarak Etibank Ergani Bakır İşletmeleri Müessesesi bünyesinde yer almaktadır.

Bakır yatakları Maden ilçe merkezinin 200 m. kadar güneybatısında iki tepe arasındaki çukurda yer alır. Yatak, uzunluğu 1000 m. genişliği 400 m. ve derinliği 150 m.ye yaklaşan düzensiz bir elipsoide benzer. Yatak diyabaz içinde yer almıştır. Burada, 1 milyon ton kadar çıkarılmaya hazır (% 1.26 Cu tenörlü), 4 milyon ton kadar çıkarılmaya hazır olmayan (% 1.18 Cu tenörlü), toplam 5 milyon ton kadar rezerv vardır. Üretim açık işletme yöntemiyle yapılmaktadır. Buradan çıkarılan cevherler kamyonlarla kaba kırma yerine nakledilmektedir. Burada kırılarak parçalanan cevherler flotasyon stok sahasında depolanmaktadır. Cevherin işlenmesine geçmeden önce sahamızdaki cevher işlemenin tarihçesini kısaca belirtmeye çalışalım:

Ergani bakır yatakları dünyanın en eski bakır madeni işletmelerinden biri olarak bilinmektedir. Bakırın ilk bulunduğu tarih olan M.Ö.7000 yılına kadar dayanmaktadır. Tahminen Ergani bakır yatakları M.Ö.2000 yıllarında Asuriler, daha sonra Romalılar ve XII. asırda Araplar tarafından işletilmiştir. Osmanlı Devleti zamanında 1545-1550 yıllarında Yavuz Sultan Selim'in emriyle "Laudium Rumları" bölgeye getirilip yerleştirilmişlerdir. Rumlar, buradaki cevheri o günün koşullarında, basit usullerle çıkarıp, yine basit usullerle eritmiş ve bakır elde etmişlerdir (KISAPARMAK-1975,9). Osmanlılar zamanındaki işletme, bir kısmı şahıslar ve özel şirketler eliyle yürütülmüş, 17.y.y. sonlarına kadar aralıklarla işletilen ocaklar, 1775 yılında "Maadin-i Hûmayun Emâneti"nin kurulmasıyla düzenli olarak işletilmeye başlamış ve 1850 yılına kadar emanet usulüyle işletilmiştir.

1850 yıllarında buradaki madencilik merkezileştirilmiştir. Böylece şahsi işletmelerin yerine Alman uzmanların yönetiminde, yatağın üstündeki toprak tabakasından eğimli galeriler açılarak cevher tabakalarına girilmiş, hidrostatik seviyeye kadar işlenerek çıkarılan cevher, ilçe

merkezinden tahminen 1 km. uzaklıkta kurulan kalhanede primitif izabe yoluyla işlenmiş ve kara bakır üretilmiştir.

Çalışan nüfusun I.Dünya savaşı nedeniyle cepheye sevki, 1914-1918 yılları arasında cevher çıkarım işinin durmasına neden olmuştur. Madenin imtiyazı 1918 yılında İtibari Milli Bankasına devredilmiş, ancak 1924 yılında Ergani Bakır T.A.Ş. kurulmuştur, 1935 yılında Etibank'ın kurulması üzerine diğer müesseselerin hisseleri, hükümet tarafından bu bankaya devredilmiştir. Etibank'ça ilk üretime 23 Mart 1939'da başlanmıştır.

Bugün cevherin işlenmesi aşağıda sıralayacağımız tesisler yardımıyla gerçekleştirilmektedir:

Cevher Hazırlama (Flotasyon) Tesisleri: Önceleri maden sahasından çıkartılan ve elendikten sonra doğrudan fırınlara gönderilen yüksek tenörlü cevherin elek altını değerlendirmek amacıyla, kapasitesi 250 ton/gün olan ilk flotasyon tesisi bir Amerikan firmasına yaptırılarak 1950 yılında devreye alınmıştır. Daha sonraki yıllarda cevherin tenörünün düşmesi nedeniyle flotasyon tesislerinin kapasitesi, işletmenin kendi imkanlarıyla, kademeli olarak 1970 yılına kadar 750 ton/gün, daha sonra da 3360 ton/gün kapasiteye çıkarılmıştır.

Bu tesislerde cevher önce kırılarak ufak parçalara ayrılmakta, daha sonra öğütülerek ufaltılmakta ve birtakım işlemlerden daha geçirilerek bakır ve pritik konsantre birbirinden ayrılmaktadır. Burada elde edilen bakır konsantresi izabe tesislerine, pirit konsantresi de asit fabrikasına gönderilmektedir.

Blister Bakır Üretimi (İzabe) Tesisleri: 1936 yılında bir Alman firmasına verilen izabe tesislerinin montaj işlemi 1939 yılında bitirilmiştir. Maden yatağında yüksek tenörlü cevherlerin azalmaya başlamasıyla 1965-1966 yıllarında izabe tesislerinde genişletmeye gidilmiştir. Ayrıca izabede katık madde hazırlamak için de ünite geliştirilmiştir. Reverber fırını 1971'de çalışmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmelerden sonra izabe tesisi 18000 ton blister/yıl kapasiteye ulaştırılmıştır.

İzabe tesislerinde, flotasyon servisinde üretilen % 16 Cu tenörlü bakır konsantresi kavurduktan sonra ergitilmekte ve blister bakır haline dönüştürülmekteydi. Bu tesisler 1990 yılından sonra çalışmamaktadır (Foto: 3-4).

Sülfürik Asit Üretim Tesisleri: Asit üretimi iki aşamada gerçekleştirilmektedir. Reaktörde piritin yakılmasıyla oluşan SO_2 gazı birtakım işlemlerden geçtikten sonra asit fabrikasına gönderilmekte ve fabrikada kükürtdioksit gazı aside dönüştürülmekteydi. 1973 yılında devreye giren ve kapasitesi 400 ton/gün H_2SO_4 olan bu tesisler de bugün maalesef çalışmamaktadır.

Ayrıca, yukarıda tanıttığımız üç ana tesisin yanında bu tesislerin düzenli çalışmasına yardımcı olan, Elektrik santrali ve Elektro-Mekanik tesisleri ile idari ve sosyal işlerin yürütüldüğü bir takım yardımcı servisler de mevcuttur.

Enerji: Tesislerde enerji olarak fuol-oil, maden kömürü ve elektrik enerjisi kullanılmaktaydı. Fuol-oil Batman rafinerisinden tankerlerle getirilmekte, maden kömürü Zonguldak'tan sağlanmaktaydı. Elektrik Enerjisinin ise, yarısı müessese bünyesinde yer alan enerji santralinden, yarısı da TEK enterkonnekte nakil sisteminden sağlanmaktaydı.Ayrıca 500.000 ton ham su ve 19.000 ton tasfiye edilmiş su kullanılmaktaydı. Su ihtiyacı Dicle nehri kıyısında açılmış olan kuyular vasıtasıyla yer altı suyundan sağlanmaktaydı. Bugün Enerji santralı çalışmamakta, izabe ve asit tesisleri de faaliyetlerine ara vermiş olduğundan fuol-oil ve maden kömürü de kullanılmamaktadır.

İşçi: Önceleri 2000'den çok işçinin çalıştığı E.B.İ.M.'de 31.12.1994 tarihi itibariyle 177 personel görev yapmaktadır(Tablo:7). Yeni işçi alımı yapılmamakta ve emeklilik süresi dolanlar mecburi olarak emekliye sevk edilmektedirler. Şu anda tesislerden İzabe, Asit fabrikası ve Enerji santralı faaliyetlerini tatil etmiş durumdadır. Tesislerin tamamının çalışır durumda olduğu zamanlarda personelin üniteler arasındaki oransal dağılımı şekil:5'de gösterilmiştir. Fakat bugün İzabe tesisleri, Asit fabrikası ve Enerji santralinde faaliyetler tatil edilmiş olduğundan buralarda çalışan personel diğer ünitelere dağıtılmış durumdadır.

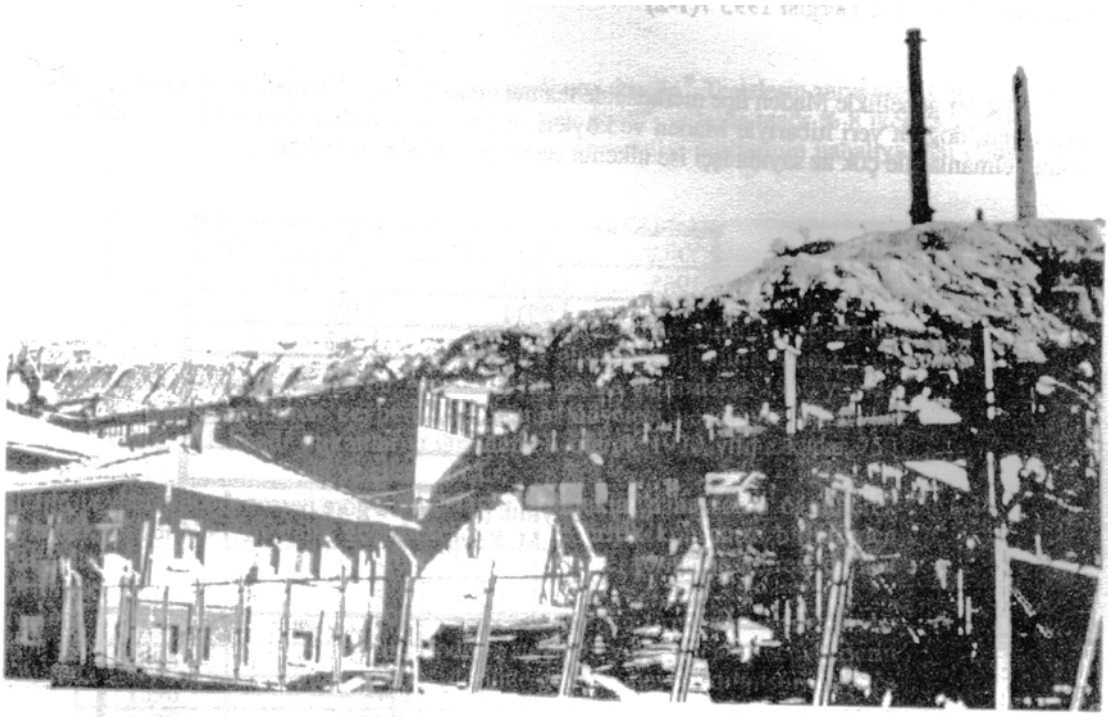

Foto.3: EBİM' nden bir görünüm.

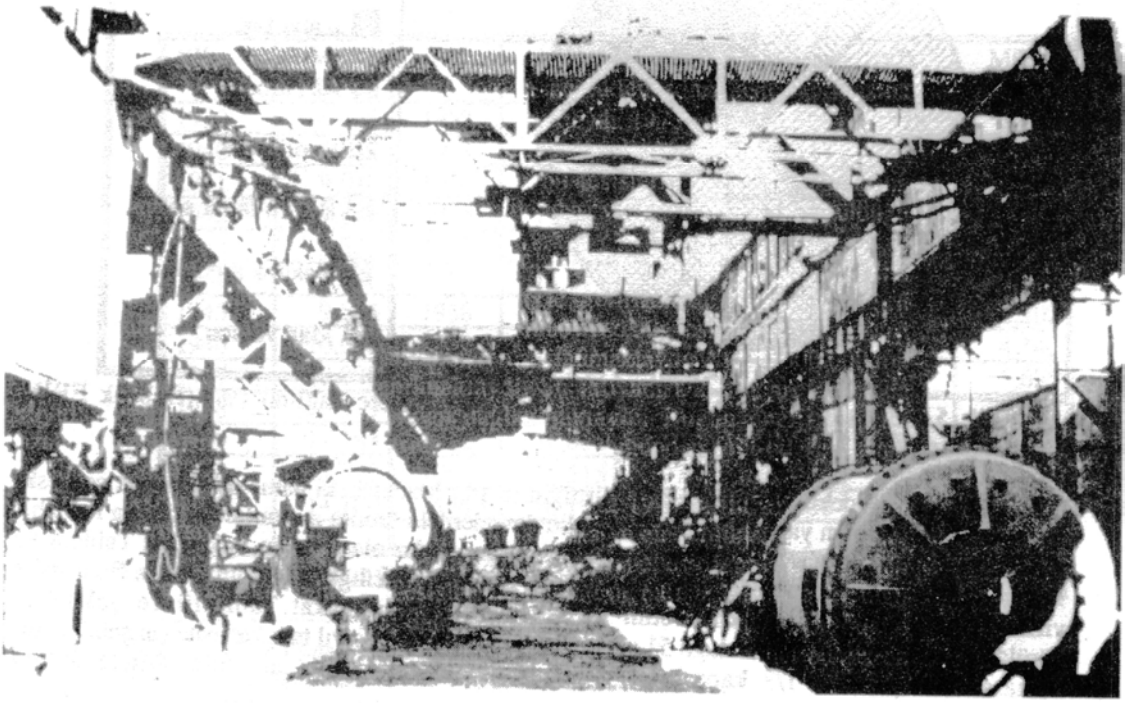

Foto.4: EBİM artık çalışmayan İzabe tesisleri

İşçiler genellikle Maden ilçe merkezinde ikamet etmektedirler. Tesislerde çalışan personelin ekseriyeti, doğum yeri itibariyle Maden ve köyleri ile Ergani ve Keban ilçelerindendir. Bilhassa teknik elmanlar ile çok az sayıda işçi ise ülkenin çeşitli yerlerinden gelmiştir.

Yıllar	İşçi sayısı	Memur sayısı
1965	2658	Kayıt yok
1970	2511	193
1975	2665	163
1980	1728	154
1985	1142	187
1990	827	174
1995*	105	72

Tablo: 7, Beş yıllık periyotlara göre personel sayısı
(Etibank E.B.İ.M. Kayıtlarına göre) *31.12.1994 itibariyle

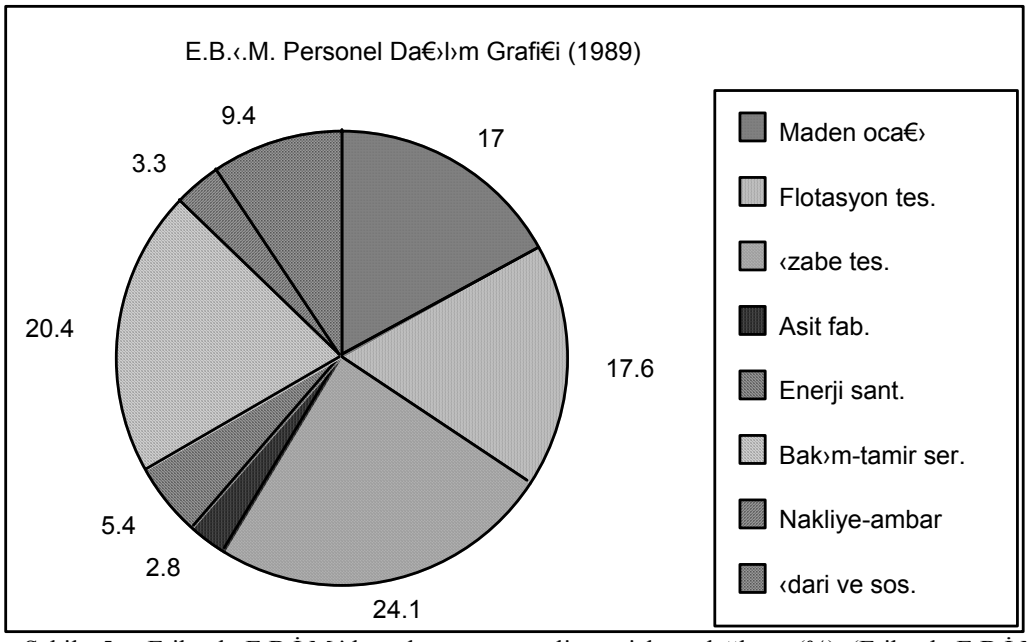

Şekil: 5. Etibank E.B.İ.M.'de çalışan personelin tesislere dağlımı (%) (Etibank E.B.İ.M. Kayıtlarına göre.)

Üretim: Önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi Maden'deki bakır ocaklarında çok eski devirlerden beri üretim yapılmaktadır. Ancak bu devrelerdeki üretim miktarları hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. 18.yy. sonlarından günümüze kadar olan üretim miktarları Tablo:8 ve 9'da gösterilmiştir. Günümüzde ise üretim Etibank E.B.İ.M. aracılığı ile yapılmaktadır. Bu tesisler yıllık 18 000 ton blister bakır üretim kapasitesine sahiptir. Fakat Tablo:10 ve Şekil:6'da görüldüğü gibi faaliyette bulunduğu 51 yıl içerisinde ancak bir kaç yıl tam kapasite çalışabilmiştir. Bilhassa son yıllarda 1/3 kapasiteyle hatta bazı yıllar 1/5 kapasitenin bile altında üretim yapabilmiştir. Bu

nedenle son yıllarda sürekli zarar etmektedir.* Tesislerin zarar etmesinin nedeni, eskiye oranla tenörün düşmesi (Tesislerin kurulduğu 1940'lı yıllarda tenör % 8 iken bugün % 1.5 civarına düşmüştür.) ve tesislerin eski olması nedeniyle bakır üretiminin pahalıya mal olmasına dayanmaktadır.

Yıllar	**Üretim(Ton)**	**Yıllar**	**Üretim(Ton)**
1780	6400	1836	1050
1792-93	1538	1840	101
1793-94	823	1844	47.5
1817-18	1088.8	1849-50	2307
1818-19	1057	1850-51	4614

Tablo: 8. Bazı yıllardaki Bakır üretim miktarları (TIZLAK-1990,s.212'den)

YILLAR	Kara Bakır (Ton)	YILLAR	Kara Bakır (Ton)	YILLAR	Kara Bakır (Ton)
1892	663	1899	1221	1906	1375
1893	594	1900	1208	1907	1313
1894	575	1901	1305		Saf Bakır (Ton)
1895	539	1902	1501	1908	860
1896	474	1903	1330	1909	726
1897	929	1904	1339	1910	-
1898	1302	1905	1205	1911	921

Tablo: 9. 1892-1911 yılları arasındaki Bakır üretim miktarları (Cerav-1951'den)

YIL	Miktar (TON)	YIL	Miktar (TON)	YIL	Miktar (TON)	YIL	Miktar (TON)
1939	4,236	1952	14,985	1965	18,500	1978	5,360
1940	6,830	1953	14,955	1966	17,517	1979	5,575
1941	9,010	1954	16,711	1967	15,750	1980	2,139
1942	7,400	1955	17,017	1968	14,000	1981	5,002
1943	9,235	1956	17,718	1969	10,470	1982	4,665
1944	10,050	1957	18,019	1970	10,081	1983	2,500
1945	9,544	1958	18,120	1971	8,246	1984	6,202
1946	10,050	1959	17,021	1972	8,920	1985	4,340
1947	10,080	1960	17,622	1973	7,615	1986	5,625
1948	10,979	1961	16,324	1974	10,325	1987	8,002
1949	11,283	1962	16,600	1975	10,125	1988	5,410
1950	11,700	1963	15,515	1976	8,250	1989	3,050
1951	14,180	1964	18,181	1977	7,600	1990	2,522
						Toplam	548,634

Tablo: 10. Blister bakır üretimi (1939-1990) (Etibank E.B.İ.M. Kayıtlarından alınmıştır.)

*) Yıllar itibariyle zarar durumu (EB‹M Kayıtlarına göre)
1991.....150.000.000.000 Tl
1992.....283.000.000.000 "
1993.....666.000.000.000 "
1994....1.385.000.000.000 "

Tesislerde üretilen bir diğer madde de Sülfürik asittir. Asit üretimine 1973 yılında başlanmıştır. Bugüne kadar yapılmış olan üretim miktarları Tablo:11 ve Şekil: 7'de gösterilmiştir. Asit üretiminde bir düzensizlik görülmektedir. Bunun nedeni alıcı kuruluş olan Sivrice'deki TÜGSAŞ tesislerinin istenilen şekilde çalışamamış olmasındandır.

Tüm bu nedenlerden dolayı istenilen şekilde çalışamamış olan işletmenin faaliyette bulunduğu 51 yıl içerisinde yapmış olduğu toplam blister bakır üretimi 536.000 ton, 1973-1985 yılları arasındaki Sülfürik asit üretimi ise 133.565 tondur. Üretilen Bakır 60 kg.lık kalıplar halinde piyasaya sunulmaktadır. Bakırın alıcısı genellikle MKE kurumu ile İstanbul'daki çeşitli fabrikalardır. Asit ise sarnıçlarla Sivrice Gübre fabrikasına ve diğer alıcılara ulaştırılmaktadır.

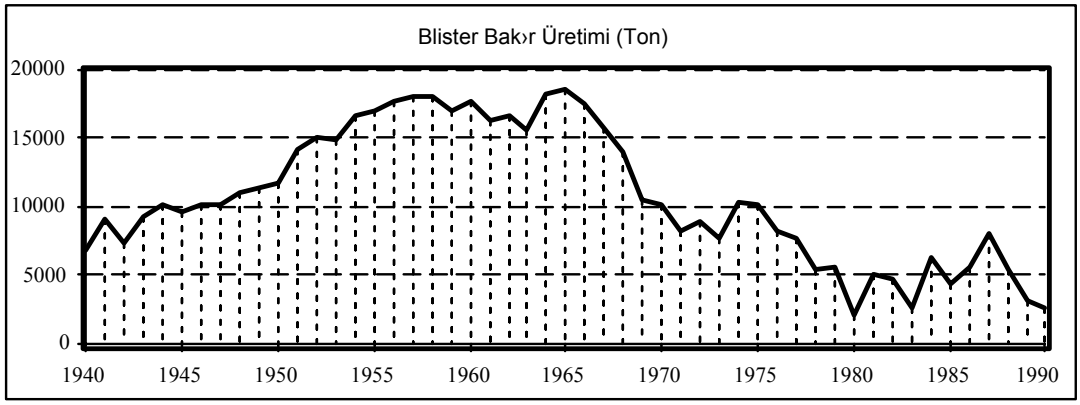

Şekil: 6. Blister bakır üretimi (1940-1990) (Etibank E.B.İ.M. Kayıtlarından alınmıştır.)

YIL	Miktar (TON)	YIL	Miktar (TON)	YIL	Miktar (TON)
1974	4,770	1978	9,609	1982	10,179
1975	16,700	1979	8,311	1983	14,400
1976	15,356	1980	2,746	1984	20,602
1977	15,035	1981	6,989	1985	2,253
				TOPLAM	126,950

Tablo: 11. Asit üretimi (1974-1985), (Etibank E.B.İ.M. Kayıtlarından alınmıştır.)

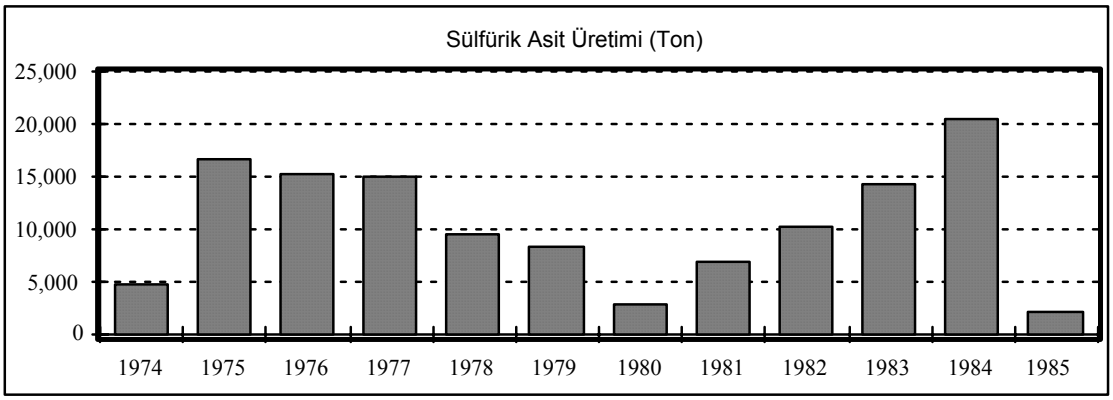

Şekil: 7.Asit üretimi (1974-1985), (Etibank E.B.İ.M. Kayıtlarından alınmıştır.)

3.4.3. Ticari Fonksiyonu: Maden'de oturanların ve çevreden gelenlerin ticari ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik 160 kadarı merkezi kısımda olmak üzere 180 kadar ticarethane mevcuttur. Bunlardan 72 tanesi bakkal, manav, kasap, fırın gibi günlük ihtiyaçlara yönelik, 51 tanesi konfeksiyon, manifatura, tuhafiye, kavafiye, züccaciye gibi periyodik ihtiyaçlara yönelik, 23 tanesi de dayanıklı tüketim malzemeleri, mobilya, kuyumcu, hırdavatçı ve inşaat malzemeleri satan uzun vadeli ihtiyaçlara yönelik ticarethanelerdir. Böylece 150 kadar ticarethanede perakende ticaretle uğraşılmaktadır. Buna karşın toptan ticaret gurubuna sokabileceğimiz sadece 13 ticarethane mevcuttur ki, bunların büyük bir kısmı toptan bakkaliye ve un-yem gibi mallar satan ticaret hanelerdir.

Günlük İhtiyaç		**Periyodik İht.**		**Uzun vadeli**		**Büyük Tic.**	
Bakkal	55	Konfeksiyon	14	Mobilya	3	Kooperatif	1
Kasap	8	Tuhafiye	4	Dayanıklı Tük.	8	Toptan Bakkal	6
Fırın	4	Manifaturacı	12	Kuyumcu	2	Toptan Yem-Un	3
Manav	2	Züccaciye	8	Plakçı	2	Toptancı	2
Kuruyemişçi	2	Kavafiye	7	Saatçi	1	Yün-Deri Tic.	1
Büfe	1	Fotoğrafçı	4	Hırdavatçı	4		**13**
	72	Parfümeri	2	İnşaat Malz.	3		
			51		**23**		
Perakende Tic.	**146**	**Büyük Tic.**	**13**	**TOPLAM**	**159**		

Tablo: 11. Maden'deki Ticarethanelerin tür ve miktarları (1992)

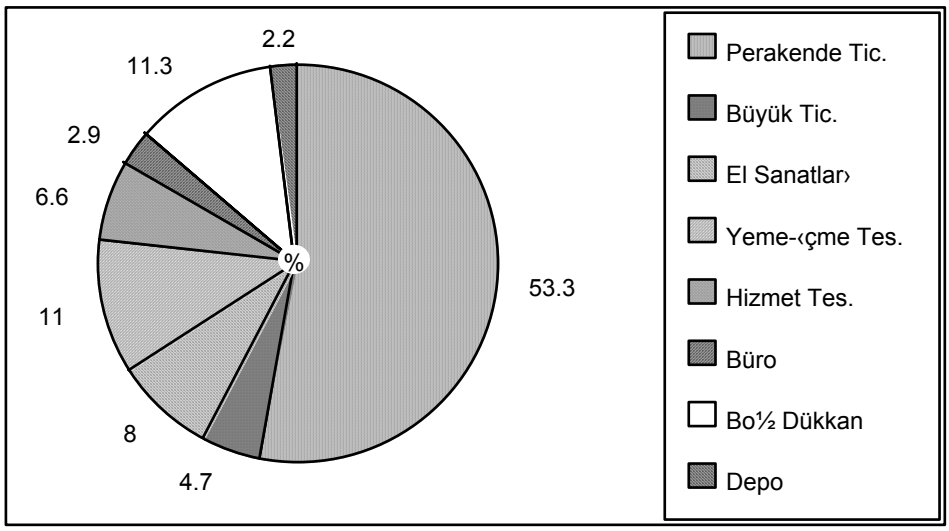

Şekil: 8.Maden'deki iş ve ticaret alanlarının oransal dağılımı (1992).

Bilindiği gibi bir yerleşmeye merkezilik özelliği kazandıran en önemli konulardan biri ticarettir. Yukarıda sıraladığımız ticarethanelere bakılırsa Maden'deki ticarethanelerin hemen tamamı ilçe merkezinde oturanların ihtiyaçlarına cevap vermeye yöneliktir. Dolaysıyla Maden ticari yönden de dar bir çevreye hizmet verebilmektedir. Gerçekten araştırma yaptığımız köylerin tamamına yakın bir kısmı her türlü ticari alış verişlerini direkt olarak Elazığ'dan karşıladıklarını belirtmişlerdir. Nitekim, Maden'den her saat başı Elazığ'a otobüs çalışması Maden-Elazığ arasındaki gidiş gelişleri kolaylaştırmakta ve bu nedenle Madenliler de ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü Elazığ'dan karşılamaktadırlar. Bu yüzden Maden'de canlı bir ticari hayatın var olduğunu söylemek mümkün değildir.

Maden'deki Ticarethaneler giyim eşyalarını genellikle İstanbul'dan, gıda malzemelerinin önemli bir kısmını Gaziantep'ten, elektrikli ev aletlerini de Diyarbakır ve İstanbul'dan getirtmektedirler. Kısa sürelerle ihtiyaç duyulan bazı kalem malları ise Elazığ, Diyarbakır ve Ergani'den karşılayabilmektedirler.

1990 nüfus sayımında iktisaden faal nüfusun % 14.4'ü ticaret ve bankacılık faaliyetlerinde yer almaktadırlar. Bu durum da ticaretin ilçe merkezindeki durumunun bir göstergesidir.

Maden'de üç banka şubesi bulunmaktadır. Bunlar Ziraat Bankası, Halk Bankası ve İş Bankası'dır. Bunlardan Ziraat Bankası tarım kesimine, Halk bankası da esnafa kredi sağlamakta, ayrıca diğer parasal işlemleri de yürütmektedirler.

Son olarak belirtmek istediğimiz bir konuda, İş ve ticaret alanları üzerinde araştırmalarda bulunduğumuz 1992 temmuz ayında çok sayıda ticarethanenin kapalı olduğunu gördük. Çevreden edindiğimiz bilgilere göre son bir yıl içerisinde Maden'de nüfusun azalmasına bağlı olarak ticari hayatta bir durgunluk yaşanmaya başlanmış ve bir kısım tüccar işi bırakarak başka yerlere taşınmaya başlamışlar. Bu durum biz de Etibank tesislerinin bir müddet daha çalışmaması halinde benzer durumların sıkça yaşanacağı imajını uyandırmıştır.

4. MERKEZİ YER OLARAK MADEN

Merkezi yer dendiği zaman belli fiziksel veya ekonomik faktörler tarafından çizilmiş sınırlar içinde kalan bir sahanın merkezi olan şehirsel yerleşme ve ekonomik fonksiyonların geliştiği bir zirai veya ticari merkez akla gelmektedir. Yani bir yerin merkezi yer olabilmesi için kendi nüfusunun çok çeşitli ihtiyaçlarını karşıladıktan başka, belli bir sahaya ve çevreye de hizmet vermesi ve bu sahanın çok çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir (KARABORAN-1989,94-95).

Konuya bu açıdan yaklaşıldığında Maden, idari fonksiyonu ile lokal bir etki alanı oluştururken, ticari, sosyal ve kültürel fonksiyonları ile daha dar bir etki alanı oluşturduğu görülmektedir. Yani Maden idari olarak etki alanına almış olduğu sahayı ticari, sosyal ve kültürel bakımdan koruyamamaktadır.

Maden'in merkezi yer olarak konumunu belirlemek amacıyla yapmış olduğumuz çalışmalarda, Maden'in ticari, sosyal ve kültürel etki alanının ilçe merkezine yakın bir kaç köyle sınırlı kaldığı görülmüştür. Bilhassa araştırma yaptığımız Behrimaz ve Çitli havzasında yer alan köylerin Elazığ'ın çekim alanı içinde kaldığı anlaşılmıştır. Ayrıca Maden'in güneyinde yer alan bir kaç köyün de Ergani'nin çekim alanına girdiği görülmüştür.

Sonuç olarak Maden, idari olarak kendisine bağlı bulunan 38 köyden ancak 7-8 tanesini ticari sosyal ve kültürel fonksiyon bakımından etkisi altında tutmaktadır. Buna karşın Hazar Bucağının hemen tamamı ile Gezin ve çevresinde yer alan 26 köyü bilhassa ticari bakımdan Elazığ'a kaptırmıştır. Güneyde yer alan 4-5 köy de Ergani'nin etki alanında bulunmaktadır. Bütün bunlara rağmen Maden de eskiden kendisine bağlı olan ve bugün ayrı bir ilçeyi oluşturmuş olan Alacakaya ilçesinin büyük bir kısmını hala etkisi altında bulundurmaktadır.

5. SONUÇ

Maden (Ergani Madeni) ilçe merkezi, varlığını tarihin ilk çağlarından beri işletilen bakır ocaklarına borçludur. Buradaki bakır ocaklarının işletildiği devrelerde gelişmiş, ocakların çalışmadığı zamanlarda da önemini kaybetmiştir. Bugün de bakır izabe ve asit fabrikalarının faaliyetine ara vermesine bağlı olarak sürekli gerilemektedir. 1995 yılı itibariyle 200 kadar kişinin çalıştığı Etibank EBİM (Ergani Bakır İşletmeleri Müessesesi)'de eskiye oranla rezervin azalması, tenörün düşmesi ve tesislerin eski olması nedeniyle üretim pahalıya mal olmakta ve müessese sürekli zarar etmektedir. Bu nedenle tesislerde işler büyük ölçüde tatil edilmiş ve personel azaltımı yoluna gidilmiştir. Bu durum Maden'in gelişimini de etkilemiş ve son bir kaç yıl içerisinde kasabanın nüfusu yarı yarıya azalmıştır.

Maden'de Madencilik ve Metalürji sanayinin yerini dolduracak başka bir ekonomik fonksiyonun bulunmaması nedeniyle kasabadaki bu çöküşü önlemek pek mümkün görünmemektedir. Burada yapılacak en önemli iş cevherin işletilmesinin ekonomik hale getirilmesine çalışılmalı, bu mümkün görülmüyorsa, başka yerlerden getirilecek cevherlerin burada işlenmesi yoluna gidilmelidir. Mesela, buraya en yakın bakır cevherleri Siirt-Madenköy'de bulunmaktadır. Buradan taşınacak cevherin Maden'de işletilmesinin ekonomik olup-olmayacağı araştırılmalıdır ya da tesislerin başka bir amaçla kullanılması yolunda çalışmalar yapılmalıdır.

Tüm bu değerlendirmelerden istenen sonuç alınamaması halinde kasabanın çöküşü önlenemez. Aslında Maden Kasabasında başlayan bu çöküş hareketi Hazar Gölü kıyısında yer alan Gezin köyünün gelişmesini de hızlandırmaktadır. Nitekim, 1985 sayımında 1301 kişi bulunan Gezin'in nüfusu, 1990'da 2052'ye yükselmiştir. Bugün(1995 yılı itibariyle) Gezin'in nüfusu 3000'i aşmış görülmektedir. O halde Gezin'de bir an evvel belediye teşkilatının kurulması ve düzensiz gelişmesinin önüne geçilerek ileride Maden'in yerini dolduracak gibi görünen Gezin'i bu duruma hazırlamak için şimdiden çalışmalara başlanması gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

AĞAR,Ö.K.,1938, Maden İli, Ülkü Basımevi, İSTANBUL

ALİ EMİRİ,1918, Osmanlı Vilayet-i Şarkiyyesi, İSTANBUL.

ANDREASYAN,H.D.,1964, Polanyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619), İ.Ü. Edb. Fak. yay.1073, İSTANBUL.

BİLGİÇ,E.,1946, *Anadolu'nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler,* Belleten c.X, s.39, s. 402, ANKARA

BİLGİÇ,E.,1955, *M.Ö. İkibin Yıllarında Mezopotamya-Anadolu Arasındaki Ticari ve İktisadi Münasebetler,* 9. Coğrafya Meslek Haftası, Tebliğler ve Konferanslar. s.193-202, İSTANBUL.

CERAV,N.,1950, Maden Monoğrafyası, İ.Ü. Edebiyat Fak. Coğrafya Böl. Mezuniyet Tezi, İSTANBUL.

CUİNET,V.,1892, La Turquie d'Asie...-II, PARİS.

ESİN,U.,1969, Kuantitatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu'da, Başlangıcından Asur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği. İSTANBUL.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1314, cilt.3, sf.218.

GÖYÜNÇ,N.,1975, *XVI.Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu, Kanuni Süleyman ve II. Selim Devirleri*, Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar, s.71-98, ANKARA.

ISSAWI,C.,1980, The Economic History of Turkey (1800-1914), LONDON

KARABORAN,H.H.,1989, *Şehir Coğrafyası ve Şehirsel Fonksiyonlar,* F.Ü. Sosyal Bil. Derg., c.3, s.1, s.81-118, ELAZIĞ.

KARABORAN,H.H.,1990, *Merkezi Yer Olarak İslahiye ve Hassa,* F.Ü. Sosyal Bil. Derg., c.4, s.2, s.145-158, ELAZIĞ.

KISAPARMAK,N.G.,1975, Bütün Yönleriyle Bakır Maden İlçesi, Metin Matbaası ANKARA.

KOŞAY,H.Z.,1976, Keban Projesi Pulur Kazısı 1968-70, Ankara.

SARAÇOĞLU,H.,1956, Doğu Anadolu.(Türkiye Coğrafyası Üzerine Etüdler cilt:1.), Maarif Basımevi-İSTANBUL.

SÜMER,F.,1989, *Selçuklular Devrinde Türkiye'de Madenler,* Marmara Üni. Türkiyat Arşt. Derg. sayı.4, s.159-164, İSTANBUL.

TIZLAK,F.,1991, Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1780-1850) F.Ü.Sos.Bil.Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) ELAZIĞ.

TUĞLACI,P.,1985, Osmanlı Şehirleri, Milliyet Yayınları, İSTANBUL.

TÜMERTEKİN,E.,1965. Türkiye'de Şehirlerin Fonksiyonel Sınıflandırılması. İ.Ü. Coğr. Enst. Yay. No.43, İSTANBUL.

ÜNAL,M.A.,1986, *XVI.ve XVII.Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tabii Sancakların İdari Statüleri,* Ziya Gökalp Derg.sayı:44. İSTANBUL.

ÜNAL,M.A.,1989, XVI.Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), AKDTYK, Türk Tarih Kurumu Yay. XVI. Dizi, sayı 7.ANKARA.

WILKERSLOOTH, P. de,1945, *Elazığ ili Ergani Madeni Bakır Yatakları Hakkındaki Bilgiye İlave,* MTA Derg. Sayı:33,s.76-104.ANKARA.

YILDIRIM,R.1990, *Elazığ Çevresindeki Eskiçağ Kültürleri,* F.Ü. Sosyal Bil. Derg., c.4, s.1, s.315-322, ELAZIĞ.

YÜCEL,T.,1960, *Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri ve Şehirler,* Türk Coğrafya Derg., sayı.20, s:23-35, İSTANBUL.

RAPOR, BÜLTEN ve YILLIKLAR

DİE,1940, 1945, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980, 1985,1990 Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş, ve 1975, 1980, 1985, 1990, Genel Nüfus Sayımı, Elazığ, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri,

MTA,1985, Türkiye'de Madenciliğin Tarihçesi ve MTA., Broşür,ANKARA.

1288, 1301 ve 1317 Tarihli Diyarbakır Salnameleri.